

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2011

Bc. Aleš Jirásek

Univerzita Pardubice
Filozofická fakulta

Nerasový diskurs a Romové v České republice

Aleš Jirásek

Diplomová práce
2010

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29. 11. 2010

Aleš Jirásek

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí mé diplomové práce PaedDr. Haně Horákové, Ph.D., za cenné rady, připomínky a důvěru, kterou mé práci věnovala. Dále bych taktéž velice rád poděkoval své rodině, Alence a všem blízkým, kteří se mnou měli trpělivost během poněkud komplikovaného psaní této práce.

ANOTACE

Práce se zabývá fenoménem rasismu v České republice. Hlavním záměrem této práce je popsat, analyzovat a interpretovat, diskursivní praktiky konstruující Romy jako odlišnou etnickou skupinu. Analýzou těchto diskursů však chci poukázat na rasový koncept skrytý pod maskou etnicity. Na konkrétních příkladech pak poukazuji na to, jak jsou Češi jako etnikum konstruováni v opozici k Romům. Následně v těchto vztazích nalézt struktury moci.

KLÍČOVÁ SLOVA

Rasismus, rasa, etnicita, identita, Romové, Češi

TITLE

Nonracial Discourse and Roma in Czech republic

ANNOTATION

This work focuses on the question of theorizing Roma as „the significant Other“. Within a larger research framework that studies the ways czech people speak and write about Roma, this work examines one major strategy in such discourse. I use a social constructionist approach to ethnicity as a guard against an assumption of the essentials permanence of groups and cultures. The tool of this aim is a specific qualitative research method - critical discourse analysis. Discourse plays a prominent role in the reproduction of racism. It expresses, persuasively conveys and legitimates ethnic or racial stereotypes and prejudice.

KEYWORDS

Racism, Race, Ethnicity, Identity, Roma, Czechs

ÚVOD	1
1 Metodologie	4
2 Reflexivita.....	9
1.1. Objektivita.....	9
1.2. Autorův přístup k tématu	10
1.3. Etické problémy výzkumu	11
3 Vymezení zkoumané skupiny a používaných pojmů.....	13
3.1 Používané pojmy.....	13
3.1.1 Identita	15
3.1.2 Skupina	17
3.2 Kdo jsou vlastně Romové?	18
4 Rasismus v České republice.....	21
4.1 Rasa.....	21
4.2 Princip nerasovosti v České republice, aneb rasismus bez rasistů.....	23
4.2.1 Odsouzení rasismu a jeho odsouvání mimo společnost.....	24
4.2.2 Kampaň NEONáček:Chcete ho?	25
4.3 Popírání rasismu (denying racism)	29
4.3.1 Formy popírání rasismu	30
4.4 Trochu „jiný“ rasismus	34
4.5 Jak je to tedy s rasismem v České republice?	36
5 Diskursy o Romech.....	38
5.1 Objektivizace Romů.....	39
5.2 Romové a rasa.....	39
5.2.1 Otázka „romství“	40
5.3 Etnicita	41
5.3.1 Smysl pro etnicitu	43
5.3.2 Romové a etnicita	45
5.3.3 Problematika původu Romů	45
5.4 Kultura	47
5.4.1 Romové a kultura.....	48
5.5 Odlišnost	48
5.6 Binární opozice v rámci diskursu o Romech	49
5.6.1 Příroda a kultura.....	50
5.6.2 Primitivnost x vyspělost.....	51
5.6.3 Diskurs „původních obyvatel“ a „přistěhovalců“	51
5.6.4 Romové jako děti	52
5.7 Romové jako „ti Druzí“	53
6 Odlišnost ve spárech moci	55
6.1 Vymezení pojmání většinové a menšinové společnosti	55
6.2 Diskurs nepřizpůsobivosti.....	57
6.3 Český orientalismus	58
6.4 Individualismus versus nacionalismus.....	61
6.5 Události v Janově.....	62
6.5.1 Janov skrze brýle etnicity.....	63
6.5.2 Češi versus stát.....	63
ZÁVĚR	66
PŘÍLOHY	74
PŘÍLOHY	74

ÚVOD

V posledních letech se často setkávám s nárůstem rasismu a xenofobie, a to nejen ve společnosti, ale také ve vysoké politice či v médiích. Tento trend české společnosti se projevuje ve vztahu k Romům¹, cizincům, ale také vůči odlišným politickým názorům. Nejvýrazněji se však tento posun ve společnosti ukazuje právě v přístupu k Romům. Rasistické komentáře politiků již nejsou ničím neobvyklým (ať už přímo či nepřímo)² a otevřeně rasistické předvolební spoty extremistických politických stran volající po *“konečném řešení romské otázky”* se dostaly dokonce až do veřejnoprávní televize a rozhlasu. Centrem zájmu se stala tzv. *„nepřizpůsobivost Romů“* a my se tak dozvídáme o různých specifických, charakteristikách a zvycích této minority, které jsou prý příčinou jejich chování. Romové jsou tak považováni za specifické etnikum s „typickými“ rysy, jež mají převážně negativní povahu. Indikátorem tohoto nárůstu se staly události v litvínovském Janově na podzim 2008 a žhářský útok na rodinný dům v severomoravském Vítkově. Česká společnost tyto neonacistické útoky páchané na Romech odsoudila a pohoršuje se nad narůstající vlnou extremismu. Přitom si však vůbec většina lidí neuvědomuje, že žhářský útok na Romy je jen špičkou ledovce českého rasismu, jehož základna tkví ve většinové společnosti. Češi však stále tvrdí, že v České republice není problém s rasismem.

Cílem této práce je zaměřit se na zkoumání projevů rasismu v české společnosti. V rámci současné politické korektnosti je rasismus ve společenských vědách, ale také v médiích či ve veřejných debatách jednoznačně odmítnut. Když se náhodou někdo projeví rasisticky, tak je buď omlouván, nebo je dotyčný označen dnes oblíbeným štítkem „extrémista“, čímž je odsouzen na okraj společnosti. V práci se pokusím zodpovědět následující otázky:

Je rasismus v České republice opravdu již jen „písní minulosti“ popřípadě výkřikem extrémistů, nebo se pod zdánlivě anti-rasistickými slovními spojeními skrývají ty samé staré a překonané myšlenkové postupy?

Co nám tato proklamovaná „nerasovost“ říká o společnosti jako celku?

¹ Uvědomuji si problematiku spojenou s tímto pojmem, vzhledem k rozsahu této práce ho však budu v textu i nadále užívat ve smyslu způsobu kolektivní identifikace osob, které jsou majoritou označovány právě tímto jednotícím termínem nebo se za Romy považují. Více o problematice užívání termínů Rom/Cikán In: JAKOUBEK, M. (ed.) 2008. Cikáni a etnicita, Praha: Triton

² Představitelé Dělnické strany, Liana Janáčková, Jiří Čunek, Ivana Řápková, atd.

Dále se zaměřím na diskursivní konstrukci Romů. Budu tedy pátrat po tom,

Jak jsou v rámci diskursů konstruováni Romové a jaký má tato konstrukce zpětný vliv na vnímání světa okolo nás?

Jak je v opozici vůči diskursivně konstruovaným Romům konstruován obraz Čechů?

Teoretickým východiskem této práce je předpoklad, že jednotlivé kulturní (etnické, rasové, národní) skupiny jsou sociálními a kulturními konstrukty. Nejsou charakteristickými rysy reálného světa, ale spíše jeho reprezentacemi. Dalším významným cílem této práce je tedy poukázat na esencialistické vidění světa, jež je znát na každém kroku a slyšet v mnoha debatách týkajících se Romů. Nebudu se však ptát po významu a podstatě těchto esencí, ale zaměřím se spíše na to, kdy, jak a proč jsou tyto konstrukce užívány pro uchopení společenské praxe.

V první kapitole se budu věnovat průběhu a povaze výzkumu. Zaměřím se na metody výzkumu, jež jsem v práci použil, a to především na analýzu diskursů o Romech. Dále uvedu také problémy, se kterými jsem se během výzkumu setkal. Výzkum na téma „romské problematiky“ totiž s sebou nese mnohá metodologická, teoretická i etická úskalí, která se v práci pokusím reflektovat.

Názory na to, jak řešit tzv. „romský problém“, se různí; jedni se snaží Romům pomoci, druzí proti nim brojí. Oba tábory mají však jednu věc společnou. V pozadí představ o Romech můžeme totiž stále sledovat rasový koncept (v moderní podobě koncept etnicity) jako přirozeného univerzálního společensko-organizačního principu. V třetí kapitole se tedy budu věnovat konceptům a přístupům, jež stojí v pozadí našeho přemýšlení o Romech. Upozorním na problémy s užíváním pojmů jako jsou „identita“, „skupina“, „rasa“, „etnicita“ a „kultura“, jež jsou pro téma této práce zásadní. Dále uvedu konkrétní případy, kdy jsou tyto koncepty aplikovány na uchopení rozličných společenských jevů. Budu se tak snažit poukázat na trend v dnešní společnosti, kdy se stává jakýkoliv sociální problém problémem etnickým. Romové se tak často stávají viníky mnoha sociálních problémů, které jsou poté označeny jako „cikánský problém“, aniž by se kdokoli zajímal o jejich skutečnou příčinu.

Jedním z cílů této práce je analyzovat postupy a způsoby uchopení „Romů“ ve vědeckém okruhu a především ve veřejném diskursu. V páté kapitole se pokusím poukázat na fenomén Romů jako „esence jiného“, jež je však často v rozporu s hlediskem české legislativy, která považuje Romy za rovnoprávné občany České republiky. Na tomto rozporu upozorním na problematiku stereotypních představ nejen Romů, ale i mocensky dominantních Čechů. Předkládaná diplomová práce poukazuje na problematiku romské skupinové příslušnosti především v kontextu lidových modelů prožívání reality. Tyto lidové modely budou analyzovány především z hlediska přístupů příslušníků tzv. většinové společnosti.

1 Metodologie

V současnosti se antropologové v souvislosti s neustálým propojováním světa střetávají s problémy uchopení konkrétního terénu, což přineslo a stále přináší různé výzvy pro hledání nových metodologických postupů. V antropologii tak již delší dobu zaznívají hlasy volající po tom, aby se antropologie zaměřila na sociální a kulturní procesy, které působí nad rámec lokálních komunit. Snahou této práce je přispět právě k tomuto typu bádání.

Tato práce tedy není založena na klasickém výzkumu určité ohraničené lokální komunity. Naopak, věnuji se sdíleným kulturním významům uvnitř rozsáhlé a diversifikované české společnosti. Zaměřuji se tak na popis souboru sdílených vědomostí, idejí a představ vyjádřených prostřednictvím systému znaků a symbolů, které Čechům umožňují dívat se určitým způsobem na svět a vzájemně smysluplně komunikovat.

Ve snaze zaujmout makro-etnografický přístup, zaměřil jsem se proto spíše na analýzu lidových diskursů ve vztahu k Romům, které sdílejí různorodé vrstvy české společnosti. Základem této práce bude analýza česko-romských vztahů, jelikož v současnosti Češi konstruují svou národní identitu především právě v protikladu k Romům, které vnímají jako ty nejvýznamnější druhé. Tyto vztahy popisují pouze z českého úhlu pohledu, protože jsem výzkum uskutečnil převážně mezi Čechy a mohu tak hovořit pouze o tom, jak Češi vidí Romy, nikoli naopak.

Jsem si samozřejmě vědom, že tak širokou vrstvu reality nelze obsáhnout standardními antropologickými metodami jako je zúčastněné pozorování a vedení rozhovorů. Tyto informace jsem samozřejmě doplnil studiem textů, novin, časopisů, denního tisku, televize či sociálních sítí na internetu. Je také nutné upozornit na to, že vzhledem k šíři studované oblasti jsem se musel často uchýlit k výrookům, které se mohou na první pohled jevit jako neoprávněné generalizace. Rozhodně si nemyslím, že jsou tyto generalizace univerzálně platné a aplikovatelné na celou společnost, chci jimi jen upozornit na významné trendy vyplývající z rozhovorů, které jsem vedl s velkým množstvím lidí z různých prostředí.

V textu analyzuji oficiální kulturní politiku a diskurs ve vztahu k lidovým modelům většinové společnosti, ale i mezi Romy. Vhodnou metodou pro výzkum

lidových modelů je hloubkový rozhovor s vybranými aktéry. Tuto metodu jsem praktikoval po celou dobu výzkumu, ale i při jiných příležitostech, například při všedním trávení času v hospodě u piva a televize, kdy jsem se mohl účastnit diskusí o Romech na základě reportáží v televizním zpravodajství, jež jsou typickou ukázkou analyzovaných modelů. Můj každodenní život se tak stal terénním výzkumem se zúčastněným pozorováním. Při výzkumu jsem kladl důraz na dokumentování každodennosti jedinců, tím, že jsem je pozoroval a vedl s nimi rozhovory. Hledal jsem odpověď na otázku, jak vytvářejí sociální skutečnost, a snažil jsem se odhalit mechanismy tohoto procesu. Zaměřil jsem se na jim vlastní názory a praktiky dokumentovat každodenní zkušenosti jedinců a způsoby interakcí.

Nedílnou součástí tohoto výzkumu byla samozřejmě také metoda zúčastněného a nezúčastněného pozorování, jež jsou stěžejními antropologickými metodami. Jak je obecně známo, zúčastněné pozorování je empirickou výzkumnou metodou, v rámci níž badatel žije mezi lidmi, které studuje, a účastní se jejich společenského života. O to jsem se pokusil i já, a to v pro mě důvěrně známém prostředí. Samozřejmě si uvědomuji úskalí a rizika takového výzkumu. Jedním z hlavních problémů bylo to, že mnozí z mých informátorů byli moji přátelé či známí, což značně komplikovalo situaci.

Proti terénní práci ve vlastní společnosti zaznívá také argument, že obecným smyslem antropologie je popis kulturních rozmanitostí světa a vlastní společnost by tak měla sloužit jako základ srovnání těchto rozmanitostí. Domnívám se však, že tato kritika je poněkud zpátečnická. Antropologické výzkumy „moderních“ společností totiž prokázaly, že tyto společnosti nejsou zcela homogenní, a že jsou naopak z hlediska kulturní a sociální rozmanitosti dosti heterogenní.³

Metoda zúčastněného pozorování mi napomohla k zaznamenání chování aktérů v každodenních situacích. Bylo tak velice důležité propojení obou metod, a to jak přímého dotazování a rozhovorů či diskusí, tak i pozorování. Prostřednictvím dotazování totiž získáme jen informace o představách aktérů o jejich chování, avšak pozorování nám pomůže nahlédnout, že to, co nám aktéři sdělují o svém chování,

³ Srov ERIKSEN, T. H. 2008. Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národní příslušnost, rituál. Praha : Portál. 407 s. ISBN 978-80-7367-465-6

často neodpovídá tomu, co skutečně dělají.⁴ To potvrzuje i názor Leopolda Pospíšila:

„Mezi tím, co si lidé myslí, že dělají, a tím, co říkají, že dělají, a stejně i mezi tím, co si lidé myslí, že dělají, a co skutečně dělají, bývá často zásadní rozdíl“⁵

„Jedním z velkých kladů zúčastněného pozorování je to, že člověk může z interview získat přehled o normách a hodnotách lidí a potom může – tím, že pozoruje jejich chování – kontrolovat, jestli podle těchto ideálů žijí. To je věc, kterou vědci, spoléhající se na dotazníky jako na primární zdroje svých dat nemohou udělat.“⁶

Metoda zúčastněného pozorování mi umožnila srovnání často očividného nesouladu určitých proklamovaných stanovisek informátorů s jejich běžným chováním. Během výzkumu jsem se právě díky zúčastněnému pozorování často stával svědkem zdánlivého rozporu mezi názory sdělovanými v rámci rozhovorů a každodenní žitou praxí. To se projevilo například při rozhovorech se studenty, kteří byli ve škole, coby formální instituci jakoby zakřiknutí, bylo vidět, že se hlídají a nevyjadřují se příliš hanlivě či rasisticky. Průběh a obsah diskusí byl však odlišný. Když jsme se bavili o konkrétních tématech (např. Janov, žhářský útok ve Vítkově,...), bylo z jimi vyprávěných příběhů zřejmé, že často smýšlejí, jednají či k věci přistupují na základě (rasistických) předsudků.

Další významnou metodou využitou v rámci mého výzkumu byly řízené diskuse na dvou školách v ČR, jedné základní a jedné střední. Tyto debaty byly zaměřeny na téma rasismu. Všichni účastníci byli seznámeni s tím, že jsem studentem sociální antropologie, a že debata je zaznamenávána jako součást mého výzkumu. Tato metoda mi napomohla nahlédnout diskursy, v rámci nichž studenti nahlízejí na Romy a tzv. romskou problematiku. Ač jsem se těchto diskusí obával, především z důvodu toho, že se se mnou studenti nebudou ochotni bavit na stanovené téma, opak byl pravdou. Diskuse byly velice živé, občas dosti emotivní a bylo vidět, že je tato problematika zajímá. Diskuse probíhaly tak, že jsem stanovil určité téma, o kterém jsme si začali povídat. Debatu jsem obvykle začal otázkou: „Myslíte si, že je v České republice aktuální problém rasismu?“ Tato otázka pomalu rozpoutala diskusi o

⁴ Srov. LOZOVIUK, P. 2005. Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě. Pardubice: Univerzita Pardubice.

⁵ POSPÍŠIL, L. 1991. Antropologie a věda. Olomouc: Univerzita Palackého. s. 80.

⁶ MURPHY, R. F. 2004. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 268 s. ISBN 80-86429-25-3 s. 221.

významu tohoto pojmu, přes „podstatu ras“ až po problémy v sociálně vyloučených lokalitách.

Podobné diskuse nastaly i v terénu, kdy jsme se začali bavit s přáteli o aktuálních kauzách vztahujících se k tématu práce. I zde bylo patrné, že zprvu proklamovaný antirasistický přístup nevychází z reality, je spíše jaksi naučeným.

V rámci výzkumu jsem také využil metod dotazování ve formě strukturovaných a nestrukturovaných rozhovorů, které jsem vedl, jak s informátory ze zmiňovaných škol, tak i s lidmi ze svého okolí, kteří byli ochotní se rozhovoru účastnit. Jako všude jinde, tak ani všichni moji informátoři nebyli sdílní a při tak mimořádné a nepřírozené „události“, jakou je vedení formalizovaného rozhovoru se ne vždy podařilo docílit uvolněné atmosféry. Proto jsem v práci využíval i neformální rozhovory, např. v hospodách, na sportovních utkáních atd.

Klasický terénní výzkum jsem se rozhodl doplnit o kritickou diskursivní analýzu (CDA), jež je užitečnou metodou pro způsob, jak pochopit názory určité společnosti. Kritická diskursivní analýza je interdisciplinárním výzkumným nástrojem využívajícím poznatky ze sociologie, lingvistiky či dalších vědních disciplín⁷. Spíše než o jednoznačně formulovanou metodu tak jde o široké spektrum metodologických přístupů využívajících postupy a principy celé řady dalších metod. Tento typ analýzy zkoumá sdělení, jejich obsah, význam a efekt na sociální realitu, a to v jejich sociálním kontextu. Je to specifický způsob čtení textů zajímající se o to, jakou informaci sdělení otevřeně podávají, jakou formou a jakými výrazovými prostředky, v jakém kontextu text vznikl, ale také na to, co v něm není obsaženo (Vašát2008).

To, že jsem v rámci terénního výzkumu naslouchal lidem a zaznamenával jejich názory a postoje, byla jedna věc. Analýzou rozhovorů, diskusí a veřejných debat a reakcí na ně, jsem však mohl daným diskursům porozumět mnohem hlouběji. Češi často odmítají a popírají rasismus a nacionalismus, a to, že se domnívají, že nejsou rasisty, určitým způsobem ovlivňuje jejich chování. To, co si lidé myslí, že dělají se však ve skutečnosti často velice liší od toho, co opravdu dělají. Proto se zaměřím na rozpor těchto dvou pojetí reality.

⁷ Jejimi hlavními představiteli jsou Norman Fairclough (1992, 2003) a Teun van Dijk.(1991, 1993)

V neposlední řadě bylo významnou částí studium „oficiálních“ pramenů. A to jak studium odborné literatury, tak i analýza dokumentů, a to jak v průběhu terénní fáze výzkumu, tak i v rámci analýzy a interpretace získaných dat.

2 Reflexivita

„...výzkumník by se měl neustále bedlivě zabývat svými vlastními kroky a jejich dopady pro průběh výzkumu a měl by je podrobovat stejnému kritickému zkoumání jako kterákoli jiná data“⁸

Vždy je nutné si uvědomit, že antropologova výzkumná každodennost se neskládá výhradně ze sběru dat, ale také z neustálého vyjednávání pozic a významů, snahy o respekt a odpovědnost vůči respondentům, jejich autonomii a soukromí. Pro každý terénní výzkum je důležitá jistá forma sebereflexe vlastní identity jako výzkumníka i identity „zkoumaného“. Na několika příkladech se pokusím prezentovat, jaký vliv na výzkum měla forma interakce, sebereflexe, spolupráce a role sociálního statusu výzkumníka i zkoumaného.

Reflexivní výzkumník neinformuje pouze o „faktech“ z výzkumu, ale také aktivně vytváří interpretace a současně pochybuje o tom, jak tyto interpretace vznikly. (Jak vím to, co vím?) Reflexivita není daná věc, ale aktivní a neustávající proces, který provází každou fázi výzkumu, je to kritické zvažování jednotlivých poznatků i cest, kterými jsme k poznatkům došli.

1.1. Objektivita

Claude Lévi-Strauss jednou napsal: *„Každá civilizace má sklon přeceňovat objektivní orientaci svého myšlení“⁹*. A ne jinak je tomu i v západní společnosti, a samozřejmě i v samotné antropologii. Zde narážím na paradox antropologie a jeho ústřední metody zúčastněného pozorování. Antropolog se totiž během výzkumu snaží pozorovat život lidí s odstupem a zároveň se života těchto lidí účastní. Je tak hráčem na hřišti a současně i divákem. Zajímavý příměr pro tuto situaci vytvořil Pierre Bourdieu:

„Nepatřičná projekce objektu do subjektu není snad nikdy zřejmější než právě v případech primitivistické účasti uhranutého, či mystického antropologa, který se,

⁸ GUILLEMIN, M., GILLIAM, L. 2004. Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky ve výzkumu. Biograf, č.35, s. 25

⁹ LÉVI-STRAUSS, Claudie. 2000. Myšlení přírodních národů, Dauphin, Praha. s. 8.

*stejně jako populistické ztotožnění, snaží o objektivní odstup od objektu, aby mohl hrát hru jako hru, zatímco se ji chystá opustit, aby ji mohl sdělit.*¹⁰

Vždy je nutné si uvědomit, že pozorovatel nestojí mimo výzkum, ale uvnitř, a musí být proto schopen zahrnout sám sebe do popisu. Pro správné zhodnocení nasbíraných materiálů je tedy vždy důležité kriticky posoudit odraz vlastního působení na aktéry výzkumu. Absolutní objektivita výzkumu je nedosažitelná, v rámci terénního výzkumu totiž jsou určité jeho podmínky iniciovány námi a pro nás. Teoretické diskursy sociálních věd jsou samy součástí reality, kterou zkoumají. Získávání určitých informací z celkové společenské reality je vždy částečně umělým procesem, který se následně promítá do chování našich informátorů a ti potom spolu s námi mohou začít přemýšlet o některých věcech jako o kategoriích nebo fenoménech.

1.2. Autorův přístup k tématu

Právě již zmiňovaný „pogrom“ v Janově mě inspiroval k napsání této práce. To, co se tam odehrálo, mě dosti překvapilo. Nešlo ani tak o pochod samotných neonacistů, ale o mohutnou podporu ze strany veřejnosti. Začal jsem přemýšlet, jak je možné, že se lidé nechali strhnout k tomuto násilnému činu, nebo ho alespoň podporovali. Co vede lidi k takové nenávisti vůči Romům? S touto nenávistí, často nazývanou „anticiganismus“, se setkávám dennodenně. Nejde jen o samotný Janov. V práci, ve škole i ve všedním životě jsem se setkával s rasistickými výroky na adresu Romů a musel čelit mnoha slovním útokům, když jsem se odvážil odporovat. Uskutečnil jsem tedy terénní výzkum, jenž nebyl orientován na určitou lokalitu, ale byl zaměřen především na analýzu lidových diskursů souvisejících s Romy.

Jako student antropologie se často setkáte s otázkou: „A co z tebe bude?“ Na ni je velice těžké odpovědět. Když se při snaze o odpověď náhodou zmíním o tom, že se učíme romsky, a že pak můžu pracovat právě s „Romy“ na městských úřadech či v neziskových organizacích, rozpoutá často tato odpověď negativní reakce, jež mě staví do dvou protichůdných rolí. Buď jsem v očích tázajících člověkem, který Romům porozumí a konečně je „vychová“, anebo jsem chápán jako člověk, který se Romů a jejich „nepřízřívobivosti“ zastává, tedy jako jakýsi ochránce Romů. V tom či

¹⁰ BOURDIEU, Pierre.1980.: Les ens pratique. Paris. In: NARBY, Jeremy. 2006. Kosmický had. Praha: Rybka Publishers. ISBN: 80-87067-00-2

onom případě jste jako antropolog „odborník“ podroben velkému množství dotazů, proč dělají to či ono, jak by bylo možné konkrétní problémy řešit. „Co s tím antropologu uděláš?“ Je velice těžké, mnohdy bych řekl až nemožné vyvracet již hluboce zaryté názory.

1.3. Etické problémy výzkumu

Snad každý antropolog se v terénu během výzkumu se tká s mnoha etickými problémy, které musí po celou dobu výzkumu reflektovat a určitým způsobem se vůči nim postavit. Jedním z nejdůležitějších problémů je uvědomit si důsledky, jež může mít práce na zkoumanou skupinu, ale i na širší společnost.¹¹ Tato práce pojednává o vnímání Romů většinovou společností, ale také určitým způsobem přistupuje k pojetí identity takto označované populace. Vliv vědecké práce se může v širším politickém a historickém kontextu dostat zcela mimo kontrolu autora. Jeho text tak může být špatně vysvětlen a interpretován a poté využit jako zdroj významné legitimacy. A proto by měl antropolog brát ohled na jedince, které zkoumá. Je nutné si uvědomit rozsah možných vlivů a pozic antropologů či jiných sociálních vědců ve vztahu k ideologické a politické reprezentaci Romů. Vědecká práce totiž může mít nezamyšlené důsledky pro většinovou společnost, politické představitele, ale především pro Romy samotné (Okely 2003). Okely uvádí příklad ze své vlastní vědecké praxe, kdy její zpochybnění jednotného indického původu Romů mělo za následek diskriminaci.

Problémem je také situace, kdy se po celou dobu výzkumu snažíte nepoškodit lidi, které zkoumáte, neuvádět je v omyl, minimalizovat mocenskou nerovnováhu pozic zkoumající – zkoumaný. Ale samotní zkoumaní vás „přitlačí ke zdi“ a nutí k odpovědi na složité otázky. V případě mého výzkumu se reflexivita dotýkala především těchto věcí.

V nesnázích jsem se ocítl v situacích, kdy aktéři výzkumu začali požadovat, abych jim z pozice „odborníka na Cikány“, vysvětlil, proč „všichni Cikáni kradou a nemakaj“, a jak by se „to“ mělo řešit, atd. Nebo jsem se naopak stal malým žáčkem, kterému je nutno vysvětlit, „jak to s těma Cikánama je“. Tak často diskutovaná etická

¹¹ Více na toto téma In: OKELY, J. 2003.: *Některé politické důsledky teorií o romské etnicitě*. In Sborník fakulty sociálních studií Brněnské univerzity, Sociální studia 10, s. 131-148, přel. M. Metyková

otázka mocenské nerovnováhy pozic výzkumníka a zkoumaného se pro mne v tu chvíli obrátila; v podřízeném postavení a „zneužívaný“ jsem se tu chvíli začal cítit já. Důležitým aspektem v průběhu výzkumu bylo posílení vlastní důvěryhodnosti vůči informátorům, což se někdy dařilo, někdy bohužel ne. Problémem byla neskutečná nevraživost a nenávisť vůči Romům, se kterou jsem se setkal. Před samotným výzkumem mě vůbec nenapadlo, do jaké role mne toto téma postaví. Výzkum romské tematiky, alespoň co se týče mé zkušenosti, je již od počátku ovlivněn převážně negativním vnímáním Romů ze strany většinové společnosti, které se ale částečně přeneslo i na samotného výzkumníka. Výzkumník se tak nezávisle na své vůli stane v očích informátorů jakýmsi „obhájcem“ Romů, nebo někým, kdo prostě stojí na jejich straně, omlouvá problémy, které jim většinová společnost klade za vinu, a tak jakoby byl v opozici k samotnému informátorovi. Bylo velice těžké vysvětlovat, že nejsem na ničí straně, že se snažím poznat jejich náhled na svět.

Další otázkou pak bylo, zda-li naši informátoři u nás nepředpokládají určitá očekávání vůči jejich vlastnímu jednání a chování. V případě mého výzkumu to byl velký problém, jelikož téma rasismu je v dnešní době velice ožehavé a každý se v rámci politické korektnosti dosti hlídá, aby se nevyjádřil příliš rasisticky. To se projevilo především během strukturovaných rozhovorů, kdy lidé mluvili na dané téma poněkud smířlivě a volili vhodná a korektní slova. V rámci každodenní interakce v terénu se však lidé už tolika nehlídají a vy se tak dozvíte poměrně odlišná stanoviska, než vám aktér vypověděl během rozhovoru. Podobné to bylo i během diskusí, jejichž dynamika a občasné emocionální napětí vyprovokovaly některé aktéry z ostražitosti. Vyjadřovali se pak zcela odlišně nežli v rámci rozhovorů.

3 Vymezení zkoumané skupiny a používaných pojmů

V této části práce se pokusím charakterizovat zkoumaný problém a definovat základní pojmy, které v textu užívám. Cílem této kapitoly není obsáhnout všechny významy a přístupy k daným pojmům. Pokusím se spíše seznámit se svým náhledem, který uplatňuji v práci a zároveň také polemiky, které jsem vedl nad těmito přístupy. Toto pojmové vymezení si nečiní nárok na to, být tím jediným správným a závazným. Má tu být spíše řečeno, co se pod těmito pojmy rozumí.

3.1 Používané pojmy

V této části práce budu vycházet především z přístupu Rogerse Brubakera (2003, 2004) a jeho kritické revize základních konceptů sociálních věd, jako je pojetí skupiny, rasy, identity, etnicity či národa. Tyto koncepty nejsou dle Brubakera jasně danými „věcmi“, ale spíše perspektivami a způsoby náhledu na svět. Podobně jako Brubaker však nechci popírat význam těchto konceptů. Pokusím se spíše interpretovat jejich existenci odlišným způsobem, než je to obvyklé. Místo pátrání po tom, co je to rasa, národ či etnikum se budu ptát, kdy, jak a proč lidé popisují některé sociální zkušenosti v termínech rasových, národnostních či etnických.

V každodenním životě přemýšlíme o věcech, osobách či institucích v určitých kategoriích, podle nichž se také chováme. Tato kategorizace, která nám pomáhá uspořádat svět, je nejen myšlenkovým, ale také politickým procesem. Kategorie chování totiž s sebou nesou určité představy a očekávání o tom, jak se členové těchto kategorií chovají. Tyto stereotypní představy zakořeněné v mysli lidí ovlivňují naše názory a chování vůči členům kategorií. Je proto nezbytné si uvědomit, že existence těchto kategorií je denně reprodukována v diskurzech, ve způsobech myšlení a jednání lidí. Náhled na svět skrze tyto kategorie nám zastírá skutečné příčiny problémů. Lidé následně popisují své sociální zkušenosti skrze tyto kategorie. (Brubaker 2004.)

Dříve než se budu věnovat samotnému výzkumu, je nutné si vyjasnit, jak ve společenských vědách pracujeme s pojmy a kategoriemi. Pojmy využívané ve společenských vědách jsou totiž využívané nejen ve vědecké oblasti, ale také v lidových modelech. Většina diskusí o národu, etniku či rase chápe tyto kategorie jako reálné a trvalé entity. To, že existují, je bráno jako samozřejmost. Brubaker opíraje se o myšlenky Pierra Bourdieua, upozorňuje na to, že je třeba jasně odlišit politické „praktické kategorie“ od teoretických „analytických kategorií“. Jinak hrozí,

že v rovině teoretického diskursu upadneme do substantivistického bludu, jenž chápe tyto kategorie jako samozřejmé a reálné entity.

Kategorie praxe, respektive lidové modely, jsou nekritická a stereotypní poznávací schémata skrze něž nahlížíme na svět okolo nás. Každodenní sociální zkušenost zakoušená prostřednictvím těchto schémat se tváří jako odraz skutečnosti. Lidové modely jsou tedy jakýmsi rámcovými vodítky pro chování a očekávání v běžných každodenních záležitostech. Charakteristickou vlastností lidového modelu je víra lidí v jeho neměnnost. Jsou to hodnotící soudy, jež nic nevysvětlují, nýbrž hodnotí, říkají nám tak, co děláme, nikoli však proč to děláme. Lidové modely tedy vytvářejí a udržují mocenské vztahy. Ti, kdo nepřijmou jejich odraz skutečnosti, bývají vyvrženi ze společnosti. Lidové modely jsou podporovány například formálním vzděláváním, kdy vzdělávací instituce slouží k prosazování dominantních lidových modelů. V rámci jednoho z tradičních českých lidových modelů je chudoba Romů vysvětlována jejich domnělou leností. A to i přesto, že skutečné kořeny tohoto problému tkví často v jiných příčinách. Lidový model totiž nikdy tyto příčiny nezkoumá, ověřování je totiž funkcí analytických modelů. (Brubaker, 2003 [1996]; Lawless, 1996)

Praktické vědění tedy není jen odrazem sociální reality, ono sociální skutečnost těch identit i ustavuje. Je to dispozice určitým způsobem klasifikovat svět. Skrze praktické vědění vnímáme svět kolem nás v každodenních sociálních interakcích. Tahle naše zkušenost svět nejen znázorňuje, ale i vytváří. Obraz světa zakoušený skrze praktické vědění se nám zdá jako přirozený.

Naproti tomu jsou analytické modely procesuální a vysvětlující vědecké kategorie užívané coby nástroje interpretace. Jsou tedy jakýmsi vysvětlujícím a interpretativním vodítkem ve složitosti reality. Badatelé v sociálních vědách je užívají pro porozumění lidským názorům, jednání a chování. Jejich charakteristickým rysem je tedy uvědomění si, že se jedná jen o modely, nikoli o samu skutečnost. Ani analytické modely totiž nejsou prosty vlivu lidových modelů těch, kdo je vytvořili. Tím opět narážíme na mylnou představu objektivitu. Sociální vědci by si tak měli uvědomit, že i jejich všední život je uspořádán podle určitých lidových modelů. Žádný model by tak neměl být brán příliš vážně, aby nemohl být změněn nebo odložen. (Brubaker, 2003 [1996]; Lawless, 1996)

Kategorizace světa okolo nás je nejen mentálním procesem umožňujícím nám srozumitelně uspořádat svět, ale má také politickou funkci. O věcech, osobách, organizacích přemýšlíme v určitých kategoriích a podle nich se také chováme, a to jak v běžné každodenní interakci, tak i v institucionalizovaných modelech chování. Tyto kategorie sebou nesou jisté představy a očekávání o tom, jak se členové těchto kategorií zachovají. Ať chceme nebo ne, tyto stereotypní představy ovlivňují naše názory a chování vůči členům těchto kategorií. Rasa, etnicita či kultura patří mezi nejdůležitější operační pojmy v sociálních vědách, jejich existence je denně reprodukována ve způsobech myšlení, mluvy a jednání nespočetného množství jednotlivců. Je tedy nezbytné uvědomit si sílu a moc těchto kategorií na náš každodenní život. Romové tak jsou dle mého názoru v souvislosti s výše uvedeným považováni za etnickou skupinu, jež je právě na základě těchto stereotypů sociálně a často i prostorově stigmatizovanou a segregovanou populací.

3.1.1 Identita

Jedním z nejvýznamnějších pojmů pro tuto práci je identita. Pokusím osvětlit, co tento pojem znamená. V současných sociálních vědách je otázka identity či identit velice populárním tématem. Od 60. let 20. století se v sociálních vědách objevují otázky, debaty a analýzy na téma identity a s ní souvisejících pojmů. I přes tento zájem nebyl pojem identita doposud jednoznačně vysvětlen a vymezen. Identita, podobně jako pojmy etnicita, národ či kultura, se staly jedněmi ze symbolů určité významové nejednoznačnosti a flexibility, se kterými si sociální vědci často nevědí rady.

Existují dva základní přístupy k vnímání identity skupin, a to esencialistický a konstruktivistický. První jmenovaný směr předpokládá jakousi tajemnou esenci, jež určuje identitu jedinců. Tvrdí, že identita jedince a jeho příslušnost ke skupině se geneticky dědí. Člověk se stává součástí skupiny narozením. Naproti tomu konstruktivismus neboli instrumentalismus předpokládá příslušnost jedince ke skupině na základě sebeidentifikace, tedy vlastní volby. Identita je dle tohoto přístupu produktem sociální interakce a jako taková je tedy pohyblivá.¹²

¹² Srov. Eriksen, *Antropologie multikulturních společností*.

„Všichni lidé, ve všech společnostech, mají určité pojetí toho, kdo a jací jsou, kdo a jací jsou ostatní lidé a jaké je lidstvo jako takové. Všechna tato pojetí jsou možná mylná, ale umožňují nám alespoň vytvořit si pevný náhled na spletité strategie každodenního života. Proto také lidé tak zoufale tíhnou i k těm nejhoupějším předsudkům. K pojetí vlastního já a jiných nedojde každý člověk sám o sobě, nýbrž se řídí podle vzorů, které nabízí jeho/její společnost.“¹³

Tento citát upozorňuje na to, že identita a její vyjednávání není nic daného, pevného a neměnného. Dle Bergera a Luckmanna (1999) se identita utváří během sociálních procesů, je vytvářena, udržována a přetvářena v rámci sociálních vztahů. Identitu tedy chápou jako proces, nikoli jako nějakou věc, či stav. Obecně lze identitu chápat jako uvědomování si sebe samotného a zároveň reakci na druhé. Každý člověk má mnoho vzájemně se doplňujících identit, o jejichž aktivaci rozhoduje kontext. Identita může být získaná, připsaná či zvolená. Identita, která je člověku připsána, může být ve skutečnosti v rozporu s identitou, kterou člověk sám vnímá a cítí.

Většina autorů rozlišuje identitu osobní, jíž se jedinec definuje jako specifická lidská bytost, a identitu kolektivní (skupinovou). V souvislosti s tématem práce je důležitá především identita kolektivní, jež charakterizuje místo jedince v určité skupině a tvoří základnu pro vědomí rozdílu mezi „My“ a „Oni“. Svou identitu určujeme v neustálém dialogu s tím, co v nás vidí významní druzí. To potvrzuje i Eriksen (2008), který předpokládá, že podstatou a zdrojem identity skupiny jsou aspekty, prostřednictvím kterých se příslušníci daného společenství vymezují vůči skupinám těch druhých, jiných a odlišných. Každý člověk má více identit, které se mění podle situace, ve které se zrovna nachází. V této práci tedy identitu chápou jako situační, relační a flexibilní. Identita je tak vyjednávána na hranicích mezi „My“ a „Oni“, kdy tyto hranice mohou být vyjádřeny rasou, etnicitou, jazykem, kulturou či kombinací těchto a dalších faktorů. Identita tedy k sobě ve většině případů váže nějaké adjektivum – etnická identita, kolektivní, skupinová, kulturní, atd. Tím se však tento koncept stává mocným politikem¹⁴, které přináší mnoho problémů.

Významný obrat v přístupu k identitě nastal s teorií Frederika Bartha. Barth (1969) poukázal na to, že lidé při vymezování se vůči jiným považují za důležité charakteristiky, které často nepředstavují sadu „objektivních“ odlišností. Výzkum by

¹³ MURPHY, R. F. 2004. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Sociologické nakladatelství. s. 42.

¹⁴ Srov SKALNÍK, P. 2000. *Dvojrecenze: Adam Kuper: Culture: The Anthropologists Account. Václav Soukup: Přehled antropologických teorií kultur.* Cargo 1 (2000): str. 70 – 80.

se tak měl zaměřit spíše na etnické hranice, které skupinu vymezují, nikoli na kulturní obsah, který zahrnují. Etnická hranice totiž nemusí nutně odpovídat „objektivnímu“ kulturnímu obsahu, který tyto skupiny odlišuje. Do této doby se vědci zaměřovali právě jen na tyto „objektivní znaky“. Tento přístup však nemusel odpovídat sociální realitě.

Na základě výše zmíněné problematizace konceptu identity se někteří autoři domnívají, že bychom se měli tomuto pojmu spíše vyhnout, čímž bychom si ušetřili mnohé nejasnosti. Potíže s vymezením identit do jisté míry pramení z chybných představ o tom, co vlastně pojmy v sociálních vědách jsou a jak s nimi zacházíme. Je tedy otázkou, zda existují nějaké skutečnosti, jež by se daly interpretovat pomocí pojmu identita. Pojem identita především ve spojení s dalšími adjektivy (etnická, národní) je velice matoucí a problematický.

Tím se dostáváme k problému politizace identity. V rámci boje o národní, kulturní či jiné sebeurčení se identita stává politikem, které může mít nedozírné důsledky. V následující části se budu věnovat pojmům souvisejícím s konceptem identity, které budu užívat k analýze přístupu k Romům.

3.1.2 Skupina

Jedním z významných pojmů v sociálních vědách je pojem „skupina“, jenž je základem mnoha sociálně-vědních konceptů. Tento pojem je však velice často zcela nekriticky považován za reálně existující a jen málokdo se snaží o jeho hlubší přezkoumání. Důsledkem toho jsou skupiny brány jako samozřejmé a reálně existující. Jednotlivé a ohraničené skupiny se tak často stávají základními jednotkami sociální analýzy, aniž bychom reflektovali, že tyto jednotky nejsou uzavřené, nepropustné a neměnné. Společnost se z tohoto úhlu pohledu jeví jako barevná skládačka složená z jednotlivých a jasně ohraničených etnických, rasových či kulturních částí (Brubaker 2004).

Rogers Brubaker (2004) se zaměřuje právě na tuto tendenci zacházet s rasami, etnickými skupinami či národy jako s esenciálně danými a homogenními jednotkami. V důsledku se pak tyto jednotky stávají reálnými a jsou jim pak přisuzovány určité zájmy a moc. Brubaker kritizuje zaslepenost sociálních věd, politiků, médií i veřejnosti při pojednávání o určitých populacích jako o jasně vymezených

„skupinách“. Tuto tendenci nazývá „*groupism*“¹⁵. Toto vnímání určité populace jako vnitřně homogenní a z vnějšku jasně ohraničené skupiny je dle něj chybné, jelikož tato množina lidí v žádném smyslu takovou skupinu netvoří. Proto je vhodné, s ohledem na Brubakerovu kritiku, z tohoto konceptu vypustit výraz „skupina“ a nahradit ho spíše výrazem „populace“ či „společenství“.¹⁶

Brubaker tedy navrhuje nezkomat skupinu samotnou, ale spíše proces jejího utváření. Skupiny neexistují nezávisle sami o sobě, jsou lidmi dennodenně udržovány a proměňovány mnohými činnostmi a vzájemnými kontakty. Základní kategorií analýzy by tak neměla být skupina, ale „*skupinovitost*“ jako stále se proměňující konceptuální proměnná. (Brubaker 2004).

Abych to lépe vysvětlil, představme si část nějakého českého města, jež je nálepkována jako problémová či sociálně vyloučená lokalita. Velká část obyvatel této městské části je pojímána jako Romové. Tito lidé jsou pak označeni za členy specifické etnické skupiny, ke které se vážou určité zvyky či specifické chování. Většina problémů nastalých v této čtvrti je chápána jako projev právě této skupiny, nikoli rodiny či jednotlivce. Avšak vztahy a pohyby uvnitř skupiny jsou dynamické, mění se, což znamená, že není možné, aby sdílené hodnoty, kultura a vlastnosti jedné skupiny byly identické mezi všemi jejími členy.

Vše je nazíráno z primordialistické víry o existenci skupin, souborech lidí, kterým jsou přisuzovány stejné rysy, vlastnosti. Romové jsou z tohoto úhlu pohledu nazíráni jako jednolitá a neměnná skupina. Není jim umožněno najít si vlastní identitu, je jim předkládána identita romská.

3.2 Kdo jsou vlastně Romové?

Současné debaty o tom, kdo jsou Romové, jsou velice zajímavé a různorodé. Těmto debatám vládne především terminologická nejasnost klíčových termínů, což se týká především samotného označení této populace. Můžeme se tak setkat s rozmanitými definicemi, jež vycházejí z rozdílných přístupů k této populaci. Romové jsou tak definováni jednou jako rodové společenství, etnická skupina či

¹⁵ Tento pojem překládám jako *skupinovitost*.

¹⁶ srov. HIRT, T. 2007. Přehled *nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů*. In AntropoWebzin., roč.3, č.2-3, s.1-5. Dostupné na http://www.caat.cz/attachments/144_144_Tomas_Hirt_Prehled_nejasnosti_spjatych_s_konceptem_etnicity_v_perspektive_post-barthovskych_pristupu.pdf

národ, a jindy zase jako sociální vrstva společnosti nemající etnická specifika. To jen dokazuje, jaký vliv má ve světě politika identit.

Hned na začátku je nutné si položit otázku: „O kom vlastně mluvíme, hovoříme-li o Romech?“

Již tato, na první pohled možná banální otázka, však skýtá velká úskalí. Problematickým se stává samotné označení „Rom“, jelikož dosud neexistuje shoda nad pojmenováním této populace. Někteří autoři preferují označení „Rom“, jiní oproti tomu označení „Cikán“. V rámci mezinárodní diskuse o dané problematice je v současnosti ve vědecké obci přijímáno spíše označení „Cikán“¹⁷. Termín „Rom“ je totiž chápán spíše jako politický nežli vědecký. Tento zastřešující termín se totiž nejprve objevil ve východní Evropě během komunistické éry v rámci snahy politických aktivistů vytvořit zdání „romské“ jednoty, čímž však byly ignorovány vlastní názvy jednotlivých skupin takto označovaných. Používání tohoto termínu v politickém, akademickém i veřejném diskursu budí dojem Romů jako jednotné homogenní skupiny. I přes naznačené výtky však budu v následujícím textu užívat termín „Rom“ a jeho odvozeniny, a to především z toho důvodu, že jeho užívání je součástí politické korektnosti, které se v práci budu věnovat, a také proto, že většina mých respondentů rovněž tento termín užívá.¹⁸

Název tedy máme, ale otázkou je, koho jím označíme?

Dle mého názoru bývají Romové často definováni takto:

1. Za Roma je považován jedinec, který sám sebe identifikuje jako Rom,
2. Za Roma je jedinec identifikován z vnějšku, tedy na základě „objektivních“ znaků. Romem se v tomto případě stává člověk, který je na základě kombinace určitých fyzických a kulturních znaků, které jeho okolí považuje za „typicky romské“. Je tak označen za Roma, a to bez ohledu, zda on sám s tím souhlasí.

Tyto dvě možnosti definice se často prolínají, ale i vylučují. Určití jedinci se totiž s Romy neztotožňují, avšak jsou ostatními za takové považováni a naopak. Dostáváme se tak k otázce, kdo má právo na identifikaci Romů. V této práci se zaměřuji na analýzu lidových diskursů o Romech, které využívají těchto „objektivních znaků“ ke kategorizaci světa. Pokusím se tyto mechanismy zařadit do sociálního

¹⁷ Více o diskusi nad užíváním těchto termínů in: JAKOUBEK, M. (ed.) 2008. *Cikáni a etnicita*, Praha: Triton

¹⁸ Zde však musím podotknout, že mnoho respondentů upozornilo na rozporuplné užívání těchto termínů a někteří preferovali termín „Cikán“

kontextu a ukázat jak fungují. Tyto esencionalizující pohledy a vysvětlení mají totiž nějaký svůj původ, který se budu snažit odhalit. Vzhledem k tomu, že zkoumám lidové modely ve vztahu k Romům, zaměřím se na uchopení Romů právě z tohoto úhlu pohledu.

Tato kategorizace Romů je vnější, nejedná se o sebeidentifikaci romství. Jak jsem si již uvedl, kategorizace je silně propojena s určitými očekáváními toho, jak se členové těchto kategorií chovají. Pokládáme je tak za vnitřně homogenní jednotky sociálního světa, což má základ v lidské tendenci zhmotňování světa.

Rasismus v České republice

„Češi nesnášejí dvě věci - rasismus a Cikány“¹⁹

3.3 Rasa

Původ pojmu rasa je možné hledat v 19. století, kdy převládal názor, že je možné člověka popsat v rámci evolučního vývoje a podobně jako zvířata a rostliny ho rozdělit do poddruhů podle společných znaků těchto podskupin. (Šmausová 1999) Člověk tak byl uchopen jako biologicky daný a následkem toho i tříděn na základě biologických znaků, jako je barva kůže, očí nebo tvaru lebky. Pojmu rasa se postupem času chytily i společenské vědy, které začaly propojovat sociální a kulturní odlišnosti s biologickými.

Problém tohoto konceptu nastal, když se začal hledat příčinný vztah mezi fyzickými znaky a určitými mentálními schopnostmi lidí (osobnost, intelekt, kultura). V konceptu rasy tak byly zcela svévolně a nejasně míchány biologické a kulturní rysy, což vedlo k mnoha nešťastným konfliktům. Odvolávání se na biologickou podstatu určitých rozdílů mezi lidmi totiž vede k chápání těchto rozdílů jako dědičných a neměnných. Rozdíly mezi rasami se tak stávají jakousi esencí nezávislou na jednání samotných jedinců. Dalším problémem bylo také to, že rasy nikdy nebyly chápány pouze jako „horizontální“ rozlišení lidských skupin, ale jako hierarchická kategorizace, na jejímž vrcholu stojí určitá rasa. Došlo tak k politizaci konceptu rasy, což přineslo nedozírné důsledky. Například Evropanům koncem 19. století poskytl tento koncept ideologickou obhajobu jejich koloniální expanze.²⁰

Z těchto důvodů se postupem času tento koncept ukázal jako neudržitelný a nepřijatelný, a to především kvůli tomuto zcela libovolnému promíchávání biologických znaků a kulturních specifik. Po druhé světové válce se tedy začalo od tohoto konceptu pomalu upouštět, což bylo zapříčiněno vědeckou nepřijatelností biologického termínu rasa, ale i tehdejší atmosférou po konci války.

Současná věda a politika již rasovou teorii nepřijímají také vzhledem k tomu, že „rasa“ je výsledkem neustálých hodnotových konstrukcí. Rasy nejsou jevy dané, nýbrž dynamické. Rasa jako biologická jednotka totiž nebyla nikdy vědecky prokázána a bylo tak dokázáno, že rasově či geneticky čisté homogenní populace

¹⁹ Oblíbené motto českých neonacistů.

²⁰ Srov. Horáková, H. 2007.: *Národ, kultura a etnicita v postapartheidní Jižní Africe*. Hradec Králové, Essed, Goldberg. 2002: *Race Critical Theories: text and kontext*. Blackwell Publisher.

neexistují. Biologická variabilita se tedy neshoduje s rasovými kategoriemi.²¹ Ze sociálně funkcionalistického hlediska je rasa sociální konstrukt. Z vědeckého hlediska je tak „rasa“ zcela neadekvátní a nepřijatelný pojem. Jak je ale možné, že v mysli lidí tento pojem stále přežívá?

Seznámen tímto zavržením rasového konceptu jsem započal svůj výzkum a v duchu jsem se bavil při vzpomínce na to, jak jsme se na základní škole učili o „rasách“. O to větší bylo moje překvapení, když jsem během výzkumu zjistil, že se žáci na základních i středních školách o „rasách“ stále učí. Když jsem prováděl svůj výzkum na školách, zjistil jsem, že výuka o rasách je normální součástí školní výuky. Byl jsem tak obdobně nemile překvapen jako Rajko Muršič²², který ve svém článku popisuje přetrvávání rasového konceptu ve slovinských školních učebnicích. O „rasách“ se tak stále můžete dočíst ve školních učebnicích²³ a dalších výukových pomůckách²⁴.

Nejde jen o učebnice, mnoho respondentů mi poutavě vyprávělo o lidských rasách a jejich dělení, o tom, jak si jsou všechny „rasy“ rovné, či o tom, jak jsou Romové jiná „rasa“ než „My“, Češi.

„Ano, třeba černoši jsou rasa lidí, kteří spolu žijí v určitém prostoru a dodržují nějaké tradice a zvyky.“²⁵

„Jsem rasistka. Nenávidím Cikány. Jen se koukněte, jak žijou, půlka z nich je v kriminálu, děcka ve zvláštních a ženský jen roděj.“²⁶

Ačkoliv jsme si řekli o zavržení konceptu rasy v rámci vědeckého zkoumání, toto mé zjištění jasně ukazuje, že pojem „rasa“ je stále živý v rámci lidových diskursů. Obávám se tedy, že ačkoliv věda tento pojem dávno zavrhla, myšlenka rasového

²¹ SALZMANN, Z. 2003. *Existují rasy? Nový pohled na fyzickou rozmanitost lidstva*. Český lid 90, s. 161-171, HORÁKOVÁ, H. 2007: *Národ, kultura a etnicita v postapartheidní Jižní Africe*. Hradec Králové. Isbn 978-80-7041-836-9

²² MURŠIČ, R. *The colourful discourse of the geographic other: On race and racism in general education (slovenian example)*. In: SKALNÍK, P. 2005. *Anthropology of Europe : teaching and research*. Praha : Set Out., 243 s. ISBN 80-86277-45-3.

²³ Viz příloha č. 1

²⁴ Viz příloha č. 2

²⁵ Respondent D. Ž.

²⁶ Respondentka P. P.

členění lidské populace z mysli lidí jen tak nezmizí. Domněnky o vrozených rasových rozdílech totiž i nadále prostupují valnou část našeho myšlení.²⁷

3.4 Princip nerasovosti v České republice, aneb rasismus bez rasistů

Od politiků, z médií i ve školách často slyšíme tvrzení a ujišťování, že česká společnost není rasistická. V této části práce si však pološím otázku: „Je tomu ale opravdu tak? Je naše společnost skutečně tak dokonalá a nerasistická? Jaká je vlastně každodenní realita této proklamované nerasovosti a toleranci české společnosti?“

V současnosti je ve většině zemí světa rasismus otevřeně zakázán a odsuzován. Zákony a normy těchto států hlásí, že netolerují výrazy nenávisti k jiným skupinám na základě rasových charakteristik. V současnosti většina západních zemí odmítá a zakazuje diskriminaci a rasismus. Narážíme tak na oficiální víru v to, že diskriminace a rasismus již v těchto společnostech neexistují jako strukturální charakteristiky společnosti či státu. Pokud diskriminace či rasismus přeci jen existují, je to považováno za náhodu či odchylku. Je to něco, co je připsáno a trestáno na individuální úrovni. Jinými slovy, institucionální a systematický rasismus je popírán. Podobně je tomu i v České republice. Málokdo se dnes otevřeně hlásí k rasismu.

S podobnými postoji jsem se setkal i já během svého výzkumu. Většina lidí²⁸, se kterými jsem mluvil na téma rasismu, jej odsoudila a postavila se proti rasovým předsudkům. I přesto, že se většina respondentů nepovažovala za rasisty, často jsem si všiml v jejich projevu celé řady rasových předsudků. Mnohokrát jsem se tak setkal s názory podobnými tomuto:

„Já rozhodně nejsem rasista. Je mi jedno, jestli je člověk modrej, žlutej nebo černej. Na tom nezáleží. Hlavní je, jak se ty lidi chovaj a jaký jsou. A to je právě problém Cigánů. Oni se prostě neuměj chovat, jen kradou a lžou, proto je lidi nemají rádi.“²⁹

²⁷ Srov. BOONZAIER, E. 1988 „Race“ and the race paradigm. In BOONZAIER, E., SHARP, J. (eds.) South African Keywords: the Uses and Abuse of Political Concepts. Capetown: David Philips, s. 58 – 67.

²⁸ Musím však uznat, že jsem se během výzkumu setkal s mnoha lidmi, kteří se otevřeně hlásili k rasismu, což mě velice překvapilo. O tomto fenoménu se zmíním níže.

²⁹ Respondent R. H.

Tento výrok a jemu podobné je názornou ukázkou pojetí rasismu v České republice. Většina lidí nemá nic proti „černochoům“ či „Vietnamcům“, ale „Romy rádi nemají“. Tzv. anticiganismus je v očích těchto lidí něco naprosto jiného a s rasismem nemá rozhodně nic společného. Rasismus jakoby nebyl problémem naší společnosti. A právě na toto nepochopení celého problému fenoménu rasismu se pokusím zaměřit.

4.2.1 Odsouzení rasismu a jeho odsouvání mimo společnost

V současnosti pojem rasismus začíná nabývat podoby jakéhosi společenského tabu, o kterém se nahlas nemluví. Málokdo se dnes otevřeně hlásí k rasismu. Místo tohoto pojmu se používají k popisu každodenního rasismu nová, „moderní“ označení jako „diskriminace“, „netolerance“ či „xenofobie“.

Rasismus jako takový je odsunut jako starý a agresivní. Rasismus je vždycky někde jinde Ideologický rasismus je užíván ve většině případů již jen ve spojení s praktikami krajně pravicových a neonacistických stran. Rasismus se tak stává záležitostí několika málo skupinek extrémistů, nikoli společnosti samotné. Neonacisté tak nabývají statutu „obětního beránka“³⁰ (scapegoat), což umožňuje popírání zodpovědnosti ze strany většinové společnosti. Společnost se tak stává pod tlakem tohoto diskursu domněle nerasistickou.

S tím souvisí také například fenomén internetových blogů a sociálních sítí, kde je možné shlédnout četné rasistickými výroky. Příkladem může být „kauza Mikeš“³¹ a její ohlas na Facebooku. Jakékoli otevřeně rasistické a xenofobní názory jsou vytlačovány z veřejného prostoru, což je ihned napadáno s poukazem na svobodu slova. Otevřeně rasistické výroky jsou tedy vytěšňovány z veřejné diskuse na okraj společnosti. Vytěšňujeme tak z očí rasistické projevy a tváříme se, že mezi námi rasisté nejsou a pokud přeci jen ano, tak je to jen výjimka. Toto přílišné zaměření se na otevřené a násilné projevy rasismu však zastírá problém skrytých, ale často stejně nebezpečných forem rasismu. Umírněný a latentní rasismus tak i nadále raší uvnitř

³⁰ Teorie obětního beránka vychází ze starozákonních příběhů, v nichž staří Izraelité vkládali své hříchy na obětního kozla, kterého pak jako zástupnou oběť vyhnali do divočiny.

³¹ Václav Miko, předseda sdružení Roma Realia poslal na Ministerstvo školství dopis, kde si stěžoval na užívání známé Ladovy pohádky, kde se mluví o „Cikánech“. Média se této stížnosti chytla a začala celou událost prezentovat ve stylu: Romové: „Ladův Mikeš je rasistický“ (viz. např. http://www.denik.cz/z_domova/romove-mikes-je-rasisticky20100415.html). Nedlouho po vydání této zprávy vznikla nasociální síť facebook stránka s názvem Zachraňte kocoura Mikeše, kde se objevilo mnoho ostře rasistických výroků vůči Romům. Počet členů této skupiny stoupl během dvou dnů až k hranici sta tisíc.

společnosti. Čím více společnost odsuzuje rasismus, tím více je popírána jeho existence.

Popírání rasismu má i sociopolitickou funkci. Dokud je totiž problém rasismu popírán, není potřeba proti němu ani nijak vystoupit a změnit předpojaté postoje majority. Selektivním připisováním rasismu extrémistům definuje většinová společnost sebe sama jako nerasistickou. Stát se ve své ústavě odvolává na Listinu základních práv a svobod a zákony, které zakazují a trestají jakoukoli diskriminaci. Tím ukazuje, že je zemí s dlouhou demokratickou tradicí uznávající lidská práva. *“Ano, můžou se vyskytnout rasistické excesy několika jedinců, ale to přeci nedělá naši společnost či zemi rasistickou.”*³² Rasismus je popírán mnoha způsoby. Jakýkoliv projev rasismu je prezentován jako náhodný jev a především se nikdy netýká „nás“, rasismus je záležitostí někoho „jiného“. Tato distance od rasismu může být vyjádřena časově (odkaz na otrokářství v minulosti), prostorově (rasismus v jiných zemích, např. v JAR) nebo sociálně (rasismus je problémem neonacistů).

4.2.2 Kampaň NEOnáček: Chcete ho?

Jak jsem se již zmínil, jednou z účinných strategií diskursu nerasovosti je popírání rasismu formou svalení viny na někoho jiného – v českém případě na neonacisty, respektive extremisty.³³ V rámci politiky nerasovosti jsou veškeré otevřeně rasistické výroky vytěšňovány z veřejné diskuse na okraj společnosti. Vytěšňujeme tak z očí rasistické projevy a tváříme se, že mezi námi rasisté nejsou, pokud přeci jen ano, tak je to jen výjimka. Rasismus se tak stává záležitostí několika málo skupinek extrémistů nikoli společnosti samotné. Neonacisté tak nabývají statutu „obětního beránka“, což umožňuje popírání zodpovědnosti ze strany většinové společnosti.³⁴

Nyní se na konkrétním příkladu kampaně společnosti Člověk v tísni nazvané „NEOnáček: Chcete ho?“ , pokusím ukázat příklad takového svalování viny na

³² Respondent R.H.

³³ Problematické označení „extremismus“ má spíše politickou nežli popisnou funkci. Extrém znamená okraj, hlavním vymezením tohoto pojmu je odlišnost od středního proudu. Pojem sugeruje, že je správné za všech okolností držet se uprostřed, „v normě“ a naopak ocitnout se „na okraji“ je automaticky špatné.

³⁴ Srov WODAK, R, REISIGL, M. 1999: *Discourse and Racism: European Perspectives. Annual Review of Anthropology*, Vol. 28, s. 519

„extremisty“, kteří jsou poté vysunuti stranou společnosti. Rasisty se tak stávají „*holé lebky*“³⁵, nikoli normální občané. Projevy na sjezdech Dělnické strany jsou brány jako nepřijatelný extrém, zatímco rasismus ve většinové společnosti je často přehlížen. Chtěl bych poukázat na největší problémy této kampaně, na které jako první upozornil Ondřej Slačálek (2008).

Nevládní organizace Člověk v tísni spustila v roce 2008 kampaň věnující se tématu neonacismu, rasismu a xenofobii. Prostřednictvím této kampaně se společnost Člověk v tísni a její další partneři snažili upozornit na nárůst rasismu a neonacismu v České republice³⁶. Hlavními výstupy veřejné části této kampaně jsou videoklip k písni Jana Budaře Brožurka³⁷ a dva krátké reklamní spoty³⁸ (zhlédnout je bylo možné v kinech, televizi a stále ještě na internetu). Kampaň³⁹ byla dle vyjádření Člověka v tísni zaměřena hlavně na mladé lidi – studenty základních škol, středních odborných učilišť i ostatních typů středních škol, ke kterým se její výstupy dostávaly prostřednictvím forem, které jsou jim blízké (videoklip, spot na internetu, v televizi a v kinech) i prostřednictvím aktivit uspořádaných přímo na školách (semináře, materiál pro učitele, soutěž uměleckých škol a výstava). V rámci kampaně byl připraven i výukový materiál o nebezpečnosti pravicového extremismu.

Při bližším pohledu na tuto jistě chvályhodnou aktivitu však zjistíme, že má mnoho výrazných nedostatků a je tak spíše kontraproduktivní. Člověk v tísni se pomocí této kampaně snažil upozornit na stereotypní myšlení neonacistů založené na rasistických předsudcích a primitivní propagandě. Naneštěstí však použil obdobnou primitivní propagandu vytvářející nové stereotypy, jež jsou v mnohém podobné těm neonacistickým. Tato kampaň tak místo řešení problému přinesla mnoho otázek, které rozhodně současnou situaci neřeší, ale spíše ji komplikují.

Spoty představují jednotlivé neonacisty, jejich dovednosti a nabízejí divákovi možnost jejich adopce. Po zesměšňující prezentaci neonacistů je divákům nastolena otázka „Chcete ho?“⁴⁰, která je součástí názvu celé kampaně. Neonacisté jsou v těchto

³⁵ Tradiční obrázek rasisty jako skinheada viz. příloha č. 3

³⁶ Tato kampaň byla zaměřena na „*informování veřejnosti o aktuální činnosti extrémně pravicových skupin na území České republiky a varování před hrozbami, které může pro společnost představovat jejich rostoucí popularita a veřejná aktivita; má dvě hlavní části - veřejnou a vzdělávací*“ Dostupné na: <http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?id=774>

³⁷ <http://www.youtube.com/watch?v=hfLCifGFaLE>

³⁸ http://www.chceteho.cz/content/?page_id=23

³⁹ Kampaň byla součástí celoročního projektu „Dovedu to pochopit?“, který byl spolufinancovaný z prostředků Evropské unie.

⁴⁰ Zjevná parafráze názvu televizního pořadu Chcete mě?

spotech zobrazení jako lidé, kteří se od „nás“, slušných občanů, velice liší a jsou „nám“ tedy cizí. Jsou tu zobrazováni jako hloupí lidé, kteří neumějí do pěti počítat, natož mít nějaký inteligentní názor.

A v tom právě vidím problém. Neonacisté totiž nejsou žádní mimozemšťané z jiné planety, jsou to lidé, které můžeme potkat kdekoli na ulici, aniž bychom si to uvědomili. To akorát napomáhá přehlížení a podpoře soudobého rasismu, které jsou skryty v naší společnosti. Výsměšné zpodobňování neonacistů jako hlupáků, kteří s „námi“ nemají nic společného, je jen stereotypizací a podceněním hrozby rasismu. Intelligence se přece nepojí s politickou orientací, neonacista tedy nemusí být jen hloupý a agresivní. Ba naopak, neonacisté dnes využívají velice inteligentních postupů pro prosazení svých názorů. Spoty jsou tak jen jakousi xenofobií naruby, kdy je někdo zesměšňován kvůli své odlišnosti, v tomto případě hlouposti. Takové posmívání se moc neliší od posměchu kvůli barvě kůže či tělesnému postižení. Zesměšňování a vylučování alternativ tohoto typu je vlastní právě neonacistům.

Poukazováním na neonacisty si společnost vytváří své obětní beránky, kteří jsou jasně vymezení a zobrazení díky holé hlavě, nacistickým symbolům, typickému oblečení, nášivkám či vlajkám. Právě to je dalším problémem této kampaně. To, že všichni neonacisté jsou tu oblečeni v „tradiční“ skinheadské módě, však vůbec neodpovídá aktuální situaci. Neonacisté se tak stávají pomyslnou specifickou skupinou s jasně definovanými objektivními znaky, jako je například způsob oblékání či krátký sestřih. Tento statický pohled však přehlíží fakt, že mnoho neonacistů skinheadskou subkulturu odmítá a většina z nich užívá módu zcela odlišnou.⁴¹ Neonacisté jsou tak často, převážně v médiích, pojmenováváni jako skinheadi. Lidé tak mají pocit, že neonacista a skinhead jsou totéž a produkují tak mylné stereotypy o těchto skupinách. Díky pojmenování skinhead si také mnozí z diváků či čtenářů nespojují neonacistické aktivity s neonacismem a rasismem. A právě tyto stereotypy dále produkuje i Člověk v tísni v rámci této kampaně.

Posledním úskalím této kampaně je pojmenování problému jako extremismu. Kampaně mluví o „pravicovém extremismu“, tím však jen přejímá pojem ministerstva vnitra, některých politologů a médií, který má spíše politickou než popisnou funkci.

⁴¹ Neonacisté dnes již nechodí oděni do bombra a těžkých bot. Módní je dnes fancy oblečení neonacistických značek jako např. - Thor Steinar, Grassel, Nibelung, či Eighty-Eight Toto oblečení je prodáváno ve specializovaných obchodech, které hojně navštěvují i lidé původně mimo neonacistické prostředí. Tento fakt souvisí s problémem, kdy je řada antirasistických skinheadů spojována s neonacismem jen kvůli svému vzezření. Více o neonacistickém oblečení na <http://www.antifa.net>.

Za extremistu je totiž označen každý, kdo určitým způsobem vybočuje. Lidem je tak podsouváno, že je správné za všech okolností držet se uprostřed, „v normě“, a naopak ocitnout se „na okraji“ je automaticky špatné. Díky tomuto přístupu byli neonacisté dáni do stejné škatulky spolu s jejich odpůrci. Za extremisty jsou často označováni i ekologové či obránci lidských práv. Lidé tak mohou mít pocit, že mezi těmito skupinami není v podstatě žádný rozdíl. Uvědomme si však, že svět bez extrémů, potažmo extremistů je ideálem všech totalitních režimů.

Kampaň „NEOnácek: Chcete ho?“ nevyvrací rasistické předsudky, které jsou charakteristické pro neonacisty. Naopak s těmito přístupy sama pracuje. Na neonacisty útočí způsobem, jež se rasistickému velice podobá. Ukazuje na jejich odlišnost, která je důvodem, proč jsou nepřijatelní. Tím však odvrací pozornost od skutečných problémů souvisejících s neonacismem. Tato kampaň tak není kampaní proti xenofobii, ale je spíše sama svou formou xenofobní.

Na příkladu této kampaně jsem se snažil upozornit na to, že místo další stereotypizace a zesměšňování neonacistů bychom si spíše měli uvědomit, že si tito lidé udělali svůj světonázor právě na základě předsudků a přístupů, se kterými se setkávali v rodinách, ve školách, ve sdělovacích prostředcích či v hospodách. Odsuzující prst ukazující na neonacisty přehlíží rasismus v české společnosti. Užitečnější by tedy bylo upozorňovat na méně zjevné projevy nesnášenlivosti a xenofobie, které se objevují ve společnosti. Rasistické názory nemá jen tato odsuzovaná skupinka na okraji, ale velká část české společnosti. Což se projevilo v případě Janova, kdy široká veřejnost vyjádřila podporu Dělnické straně, aniž by si uvědomila, jaké názory tato strana zastává. Neonacisté neupozorňují na opravdové skutečnosti, které janovský problém způsobily. Poukazují na tzv. „cikánský problém“, čímž hrají do noty mnoha rasistickým a nesnášenlivým názorům v české společnosti. Toto odsuzování otevřených a záměrných projevů rasismu je nepochybně správné, avšak přílišné zaměření se na rasisticky motivované násilí může odvádět pozornost od jevů méně zřejmých, o to možná ale složitějších. Kromě zjevných, násilných a záměrných forem rasismu nesmíme totiž zapomínat na formy nenásilné a nezáměrné, jež mohou být velice nebezpečné.

3.5 Popírání rasismu (*denying racism*)

Na konkrétních příkladech se pokusím ukázat situace, kdy lidé popírají rasistické předsudky. V rámci analýzy toho, jak Češi mluví o Romech i sami o sobě, se nyní zaměřím na jednu z významných strategií tohoto diskursu, jímž je popírání toho, že by lidé měli předsudky a že by byli rasisty.

Jakýkoli rasistický projev či diskriminace je v České republice oficiálně zakázán a sociálně omezen. Členové většinové společnosti obvykle nechtějí být viděni jako rasisté. Když tedy chtějí říci něco negativního o minoritách, tak užívají rozličných strategií, jež mají odvést pozornost od jejich negativních postojů. Fenomén popírání rasismu je jednou z příčin, které znesnadňují správné pochopení a následné řešení problémů souvisejících s rasismem. Tento fenomén je jednou ze strategií pozitivní prezentace určité skupiny. Popírání má mnoho forem a funkcí. Van Dijk⁴² upozorňuje na to, že tato strategie hraje významnou roli v reprodukci rasismu.

Typickou větou takového popírání je: *“Nemám nic proti Romům, ale...”*

Pro ukázkou uvedu ještě další obdobné výpovědi, se kterými jsem se během výzkumu setkal:

„Já nejsem rasista, ale proč ti Romové jsou tací „nepřizpůsobiví“?“⁴³

„ Nejsem rasista, ale Cikány nemám rád!“⁴⁴

„Romové nechápou náš negativní vztah k nim, není to rasismus, není to o barvě kůže.“⁴⁵

Po výše uvedených výrocích většinou následuje jeden paušalizující výrok za druhým. Popírání rasismu nenajdeme jen v osobní rovině, ale také v elitním diskursu, který odkazuje obecně na naši skupinu:

Popírání rasismu a obdobné formy pozitivní sebeprezentace mají individuální a společenskou dimenzi:

⁴² Teun A. van Dijk se systematicky věnuje mediálním analýzám obrazů minorit a imigrantů v západoevropském tisku a zkoumá přítomnost rasismu a dalších jevů v médiích.

⁴³ Respondent P. M.

⁴⁴ Respondent R. H.

⁴⁵ Respondenta J.L.

- a) jedinci brání sami sebe před nařčením z rasismu – „*Nejsem rasista, ale...*“
- b) strategie brání celou společnost jako celek - „*Nejsme rasistická společnost*“, „*My Češi (Slováci, Evropané, ...) nejsme rasisti...*“

Nyní se zaměřím především na druhou ze zmiňovaných dimenzí popírání rasismu. Zajímá mě totiž, jak je v rámci zkoumaného diskursu chráněna společnost před obviněním z rasismu. A to z toho důvodu, že individuální forma popírání rasismu je charakterizována neformální každodenní konverzací, zatímco ta sociální je typická pro veřejný diskurs. Můžeme se s ní setkat v politice, médiích, či ve školách a jiných institucích. Právě tato strategie pomáhá v rámci diskursu přesvědčivě konstruovat dojem „nerasovosti“ společnosti.

4.3.1 Formy popírání rasismu

Nyní uvedu několik forem popírání rasismu, se kterými jsem se během výzkumu setkal. Východiskem pro mě byly nejen názory respondentů, ale také užití těchto forem v médiích.

Popírání rasismu slouží k „zachování tváře“ (keeping face) pro celou skupinu. Jde o vyjádření skupinové loajality a solidarity. Významovým základem popírání je pravda v očích mluvčího. Popírání rasismu proto předpokládá, že jeho skupina či země je esenciálně tolerantní vůči minoritám. Pokud se přeci jen zachová někdo rasisticky, je to jen exces konkrétního člověka, nikoli národa.

Mluvčí tak brání „nás“ proti „nim“, to znamená proti minoritám a jiným anti-rasistům. Tímto způsobem jsou označovány sociální hranice a znovu potvrzovány sociální a etnické identity, přisuzují si tak nadřazenost jejich vlastní skupiny. Je to především tento společenský a politický mýtus, díky kterému popírání funguje. Popíráním rasismu přispíváme k potvrzení dominance většinové společnosti a další reprodukci rasismu. Popírání rasismu a prohlašování tolerance má také kulturní funkci, kdy „naše“ či západní normy a hodnoty jsou dány do kontrastu s jinými, intolerantními společnostmi, jako například islámskými, se zjevným předpokladem, že naše kultura je nadřazená.

Jednou z forem popírání rasismu je interakční strategie **pozitivní sebereprezentace** („snaha o zachování tváře“). Lidé nechtějí být považováni za rasisty, když tedy říkají něco proti Romům, tak se snaží pomocí popření rasismu vyvarovat

negativnímu obrazu sebe sama před ostatními. Pokud jsou i přesto obviněni z rasismu, omlouvají se, že byli špatně pochopeni, že to tak nemysleli. Příkladem mohou být výroky a následná obhajoba Liany Janáčkové⁴⁶:

"...O cigány se bohužel starat musím. Kdyby to tehdy s těmi letenkami vyšlo, oni by se domnožili zase. Takže jste diskriminovaní, všichni jsme diskriminovaní, já s vámi naprosto souhlasím. Ale bohužel je to tak. A musím se snažit, abych vás někam vystěhovala. Nesouhlasím s jakoukoli integrací, bohužel jsem rasistka, nesouhlasím s integrací cigánů, aby plošně byli po obvodu. Bohužel, vybrali jsme Bedřišku, takže tam budou. S vysokým plotem, s elektrikou, mně je to jedno, já to klidně budu křičet do celého světa..."⁴⁷

Výše zmíněné výroky vyvolaly v médiích i na politické scéně horlivou diskusi, ve které se rozhořel spor, zda-li se jedná o rasismus či nikoli. Na kritiku Janáčková reagovala těmito slovy:

"Ptala jsem se přítomných starousedlíků, jak mám problematickou situaci v osadě Bedřiška řešit, když tam Romové dělají samozřejmě nepořádek. Zkusím zahrát tu situaci, která tam byla: A to je mám zahnat za vysoký plot a tam je nějakým způsobem izolovat?, ptala jsem se jich. Ne, já se o ně musím starat."⁴⁸

Dalším způsobem, jak se vyvarovat osočení z rasismu je *bagatelizace* či obecně znevažování významu a následků rasistických činů. K tomu slouží například užití eufemismů. Jedním z takových eufemismů je například: „*Romové možná nejsou jiná rasa, ale popravdě řečeno se neumí chovat a jsou líní...*“⁴⁹

Velice častou formou popírání rasismu je také strategie „*ospravedlňování se*“ podle vzorce argumentace: „*Možná, že jsem se vyjádřil negativně, ale v tomto případě to bylo oprávněné, takže to neznamená, že jsem rasista.*“⁵⁰

Taková ospravedlnění hrají významnou roli například v politickém diskursu, kdy se politici snaží obhájit svůj čin odkazem na politickou nutnost:

⁴⁶ Liana Janáčková je senátorka a členka výboru pro lidská práva, starostka v Ostravě-Mariánských Horách. Proslavila se nejen těmito výroky, ale také tvrdou kritikou ministra Kocába, nebo svou kontroverzní kampaní v senátorských volbách na podzim 2010, kdy rozesílala voličům leták se sloganem: „I nadále budu říkat, co si myslím“ a balíček sirek. To vyvolalo vlnu kritiky, jelikož v této kampani byla spatřována narážka na žhářský útok proti Romům ve Vítkově.

⁴⁷ <http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=464706>

⁴⁸ <http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=464706>

⁴⁹ Respondenta D.S.

⁵⁰ Respondent P. J.

„Chceme předejít tomu, aby u nás nenastala podobná situace jako v Janově.“⁵¹

Ospravedlňování může jít dokonce ještě o krok dále k obviňování samotné oběti, že si za svou situaci může vlastně sama:

„Když se nesnaží o lepší vzdělání, jen fetujou a kradou, není divu, že cikáni nedostávají práci nebo jsou diskriminováni.“⁵²

„A ty se divíš, když nechtěj makat a jen křičej a žádaj o dávky?“⁵³

„Češi podle mě problém nemají, Romové si to zavinili sami svým chováním. Kdyby se Romové začali chovat jinak, jako normální lidi, my Češi bysme měli jinej pohled na ně.“⁵⁴

Další variantou popírání rasismu je věta typu: *„Jsou i výjimky, ale většina cikánů jsou zloději, ...“⁵⁵*

„Možná ne všichni Cikáni jsou špatní, ale tak 99% určitě.“⁵⁶

Toto zdánlivé uznání, že ne všichni Romové jsou takoví a makoví umožňuje mluvčímu vyslovit negativní názor o Romech, aniž by mohl být obviněn z předpojatosti vůči nim..

Často také dochází k **obvinění samotných obětí** z rasismu:

„Ne my, ale oni jsou rasisti“⁵⁷

V případě Romů je to velmi častá výtka „černého“ či „cikánského“ rasismu, se kterou jsem se během výzkumu často setkával.

„Furt někde poslouchám o rasismu. Že jako my Češi jsme rasisti. To ale není pravda, je to spíš naopak. Člověk se bojí jít po ulici, aby nedostal od Cigánů vynadáno do bílejších sviní nebo na držku ještě k tomu.“⁵⁸

„... všude mluví o té Natálce, která je v televizi pomalu každý den. Už mi to leze krkem. Přitom lidé, kteří byli napadeni u nás Cikánama se v mediích ani neobjevili. Když oni zabijou člověka, tak to není rasismus?“⁵⁹

⁵¹ Slova chomutovské primátorky Ivany Řápkové, jež takto vysvětlovala nutnost opatření, kdy exekutoři zabavovali peníze ihned po vydání dávek

⁵² Respondent J.L.

⁵³ Respondent P. J.

⁵⁴ Respondent A.J.

⁵⁵ Respondent J. L.

⁵⁶ Respondent P. J.

⁵⁷ Respondentka H. L.

⁵⁸ Respondentka K.N.

⁵⁹ Respondent R.H.

„Nemyslím si, že by tu byl problém s rasismem vůči Cikánům. Spíš naopak, je tu problém černýho rasismu vůči nám bílým.“⁶⁰

To pak vede dokonce až k tomu, že rasisté a ti, kdo s nimi sympatizují, jsou oběťmi. Útočníci se tak stávají lidovými hrdiny. Dobrým příkladem byl právě pogrom v Janově, kdy se neonacisté stali „hrdiny“, kteří se postavili „černému rasismu.“⁶¹ Podobně byli chápáni i žháři z Vítkova, kteří se po svém odsouzení stali v očích mnoha lidí symboly nespravedlivého soudního procesu.

Velmi často se respondenti odvolávali na negativní zkušenosti s Romy.

„Není se ani čemu divit. Zkuste si žít v baráku kousek od nich. Člověk se bojí jít sám večer domů, aby ho někdo neokrad.“⁶²

Taková negativní zkušenost příslušníků majority s Romy je prezentována jako obecný princip, představuje jeden z nejdůležitějších argumentů v polemice s kritikou vztahu majority s Romy. Autoři takto orientovaných výroků odmítají obvinění z rasismu jako důsledek nedostatku zkušeností s Romy.

Popírání se samozřejmě může změnit v obviňování jiných:

„Já proti Cikánům nic nemám, myslím si, že každé jsme nějaké a nejde lidi odsuzovat na základě barvy pleti. Musej se ale chovat spořádaně, že jo? Je tu ale stále dost lidí, hlavně nácků, co jsou jiného názoru, a pak je napadaj.“⁶³

„V Čechách rasismus není, pokud tedy pomineme neonacisty. Měly by se více postihovat neonacistické útoky. Neonacismus vzrostl jen proto, že vláda tomu nečinně přihlížela a neonacisty omlouvala tím, že to jsou jen mladí kluci, kteří se ale dnes i do budoucna budou projevovat hůř a hůř.“⁶⁴

Často jsou také obviňováni lidé, kteří na rasismus upozorní či poukáží. Takový člověk je obratem sám obviněn z rasismu vůči bílým, Čechům. Je pak nařčen z netolerantnosti a že „vidí problém tam kde žádný není.“⁶⁵ Upozornění na rasistické praktiky se tak v rámci diskursu často stává mnohem závažnějším porušením než

⁶⁰ Respondentka A.R.

⁶¹ Více ŠAMÁNEK, J: Jak se dělá rasová válka. Kritická diskursivní analýza neonacistických textů. Antropowebzin 1/2010. Dostupné na http://antropologie.zcu.cz/media/webzin/webzin_01_2010/5._Samanek.pdf

⁶² Respondentka P. L:

⁶³ Respondent R.H.

⁶⁴ Respondent P. K.

⁶⁵ Respondent D. Š.

samotné rasistické postoje. V očích obviněných totiž narušují skupinovou solidaritu. Ti, kteří na rasismus ve společnosti poukazují, jsou tak často obviňováni z toho, že zavádějí tabu, ohrožují svobodu vyjadřování a pravdivé hodnocení situace.

3.6 Trochu „jiný“ rasismus

Jak jsem již uvedl, koncept rasy vycházející z ideje vzájemného vztahu mezi fyzickými znaky a určitými mentálními schopnostmi lidí, se stal v druhé polovině 20. století politicky i vědecky nepřijatelným. V současnosti je proto politicky nekorektní mluvit o existenci ras. I přes toto zpochybnění však nesmíme přehlédnout fakt, že se rasa stala běžným projevem každodenní reality. Rasový koncept stále přežívá v lidových modelech sdílených všemi vrstvami společnosti. Avšak ani zde nesmíme propadnout dojmu, že s absencí rasy absentuje i rasismus. V lidových diskurzech totiž rasismus stále přežívá. Jedinou změnou je, že rasismus uzpůsobil svůj kabát současnosti. Často je tedy nereflektován či dokonce přehlížen.

Koncept rasy tak byl v 60. letech 20. století nahrazen pojmem etnicita. Zatímco rasa odkazuje k odlišnosti vycházející z připsaných biologických charakteristik, etnické kategorie jsou založeny na vnímaných kulturních charakteristikách. Tato obměna nás však vystavuje nebezpečí ještě většího promíchání biologických a kulturních znaků, jež je jedním ze základních pilířů rasismu. Rasa tak v mnohých případech žije dál, i přesto, že rasa ani etnicita nejsou objektivní realitou.⁶⁶ Dimitrina Petrova (2002) se domnívá, že poté, co se rasismus, speciálně ten založený na biologii, stal morálně neakceptovatelným, transformoval se do nových forem. Tyto formy jsou již méně nápadné a zdánlivě méně nebezpečné. Rasové předsudky na sebe vzaly komplexní a společensky přijatelnou podobu nerasové rétoriky. Nástup etnicity způsobil propojení kultury s rasou. Rasová rétorika tak byla nahrazena politickou debatou o kulturní rozdílnosti. Hráči zůstali, jen dresy si vyměnili. Kultura se stala politicky korektní náhražkou rasy. Kultura a etnicita se staly živnou půdou rasových

⁶⁶ MALIK, K. 1996. *The Meaning of Race: Race History and Culture in Western Society*. Macmillan Press / New York University Press. s. 174 () Malik také zdůrazňuje, že bychom neměli rozlišovat tyto dva pojmy.

předsudků, jež na sebe vzaly háv nepřekročitelných kulturních rozdílů.⁶⁷ Benn Michaels upozornil na to, že se kultura a rasa silně prolínají.⁶⁸ Moderní koncept kultury tak dle něj není kritikou rasismu, ale přímo dominantní formou rasismu. Hovořit o rase je dnes tabu, avšak debata o kulturních rozdílnostech je dnes politicky korektní. I přes tento přerod však zůstává rasismus nedílnou součástí reality.

A právě na tuto změnu museli zareagovat i vědci zabývající se fenoménem rasismu. Rasismus je významově mnohoznačným konceptem, jenž se stal nástrojem pro kategorizaci přirozených rozdílů mezi lidskými populacemi. Zde je nutné upozornit na to, že diskriminace na bázi „rasy“ jde všemi směry a postihuje jakoukoliv skupinu lidí, která se odlišuje svou „jinakostí“. Rasa se stala klíčovým faktorem kategorizace lidí.

Podobně jako mnoho termínů v sociálních vědách i rasismus má mnohá užití, významy a několik teoretických přístupů. Neexistuje tedy jednotná definice rasismu, mluví se spíše o rasismech. Sociální vědci se při studiu rasismů často zaměřují výhradně jen na makrosociální faktory rasismu. Opomíjeny tak jsou každodenní praktiky, které rasismus produkují a potvrzují. Philomena Essed (1991) v reakci na tyto nedostatky v bádání o rasismu vytvořila *teorii každodenního rasismu*. Měli bychom se tak zaměřit na každodenní jednání a myšlení, které v určitém směru diskriminují členy rasově či etnicky odlišných skupin. Domnívá se, že rasismus je zakořeněn v kultuře a v sociálním řádu. Rasismus je v jejím pojetí více než jen strukturou a ideologií, je každodenně reprodukován novými a novými praktikami. Rasismus dle ní je „*systemem strukturálních nerovností, který je tvořen a přetvářen rutinními praktikami*.“ (Essed 1991: 39) Tato jednání a myšlení totiž nebývá členy dominantních skupin reflektováno, natož zpochybňováno. Essed (2002) tvrdí, že rasismus je více než struktura a ideologie. Jako proces je rutinně vytvářen, posilován a potvrzován každodenní praxí. Essed poukazuje na nové pojetí rasismu, kdy mísí rasismus s etnicismem. To souvisí s již zmiňovaným trendem, kdy většina forem současného rasismu už není biologicky založená, ale vzala na sebe formu „kulturního rasismu“.

⁶⁷ Více HORÁKOVÁ, H. 2007. Národ, kultura a etnicita v postapartheidní Jižní Africe. Hradec Králové: Gaudeamus.

⁶⁸ HORÁKOVÁ, H. 2008. Peripetie konceptu kultury: pohled Adama Kupera a Ernesta Gellnera. In: SKALNÍK, P., ŠAVELKOVÁ, L. (eds.). 2008. *Okno do antropologie*, Pardubice: Univerzita Pardubice. ISBN 978-80-7395-042-2

3.7 Jak je to tedy s rasismem v České republice?

V této kapitole jsem se snažil stručně seznámit s vývojem rasového konceptu. Většina současných vědců se kloní k názoru, že v biologické antropologii nemá pojem rasa vůbec žádný smysl. Tito vědci vnímají koncept „rasy“ spíše jako sociální konstrukt. I v českém kontextu bylo od konceptu rasy upuštěno a v rámci politické korektnosti je tento pojem užíván velice opatrně. Navzdory uvedeným faktům však musím uznat skutečnost, že rasa má stále velký vliv na sociální realitu a zůstává tak stále v mysli lidí. To se mi potvrdilo i při mém výzkumu. Narážíme tu na omezenost vědeckých prací a výzkumů, které jako by psali jenom sami pro sebe. Jejich výsledky se nedostanou k širší veřejnosti. Ve školách se tak i dnes můžeme setkat s výukou o rasách.

Dále jsem se snažil poukázat na strategie popírání rasismu. V rámci proklamovaného principu nerasovosti jsou rasistické projevy odsunuty mimo společnost, nebo jsou systematicky popírány. Otevřeně rasistické výroky jsou tedy vytěšňovány z veřejné diskuse na okraj společnosti. Vytěšňujeme tak z očí rasistické projevy a tváříme se, že mezi námi rasisté nejsou a pokud přeci jen ano, tak je to jen výjimka. Latentní rasismus však i nadále raší uvnitř společnosti. Platí tak nepřímá úměra, že čím více společnost odsuzuje rasismus, tím více je popírána jeho existence. Tyto strategie popírání rasismu jsem se snažil ukázat na konkrétních příkladech, se kterými jsem se setkal během svého výzkumu. Na základě terénního výzkumu musím říci, že většina respondentů se domnívá, že česká společnost je nerasistická. Avšak za touto proklamovanou nerasovostí můžeme najít stále živoucí rasové ideje.

Diskurs o rase tak dle mého názoru ve společnosti stále přetrvává, byl jen nahrazen rétorikou o kulturních a etnických odlišnostech. Dnes již lidé otevřeně neřeknou, že Romové jsou podřadnou rasou. Namísto toho je poukazováno na protispolečenské, nepřizpůsobivé a kulturně nevhodné chování Romů, respektive nepřizpůsobivých občanů. Protiromské názory se tak orientují na kulturní nepřizpůsobivost, projevující se špatným chováním, porušováním zákonů a nerespektováním norem společnosti. V souvislosti s Romy se tak začalo mluvit o specifické kultuře a zvycích. Tyto charakteristiky jsou však dle mého názoru jen moderní formou skrývající ty staré známé a překonané myšlenkové postupy. I přes proklamovanou politiku nerasovosti můžeme v přístupu k Romům i nadále sledovat víru v existenci zvláštní romské rasy. Nejen politické dokumenty, ale i běžný život

obyvatel je stále ovlivňován barvou jejich kůže. Někde je rasa explicitně vyjádřena, jinde je nevyslovena, avšak jedná se o všudypřítomný faktor. Rasa tak stále definuje romskou identitu.

Jedním z hlavních problémů dle mého názoru je zvěčňování kultury jako esenciálně dané odlišnosti. Stejně jako „rasa“ může být i „kultura“ užita ke klasifikování lidí, a tak je řadit do hierarchického pořádku. A právě na tento fenomén se pokusím poukázat v následující kapitole.

4 Diskursy o Romech

„Problémy se začleňováním do života naší společnosti mají Romové. V jejich žilách koluje krev předků z dálné Indie. S koňmi a vozem jako stěhovaví ptáci se toulali z místa na místo. Byli volní, ale zároveň štvanci. Přeměna k usedlému způsobu života, bydlení ve městských domech a na vesnicích, jejich odlišná kultura nastolily problém rovnoprávnosti. Někteří obtížně hledají práci, jiní jsou úspěšnými podnikateli. Ožehavým problémem je otázka kultury bydlení a kriminalita. Řešení není v potlačování svérázné kultury, v splynutí s ostatním obyvatelstvem, ale v poznání, pochopení jejich mentality.“⁶⁹

V této části textu se pokusím interpretovat výsledky výzkumu, které jsem získal analýzou lidových diskursů o Romech. Budu tedy věnovat pozornost tomu, jak jsou v nich konstruováni Romové a Romky, v jakém kontextu se o nich hovoří a jaký má tato konstrukce vliv na vnímání sociální reality. V analýzách těchto diskursů se nesoustředím na strukturu, nýbrž na obsah, kontext, způsob a důsledky jejich použití. Zaměřuji se tak na mýty, symboly a tradice, které umožňují identifikaci jedinců jako příslušníků českého národa a vytvářejí české národní vědomí v opozici k tomu, jak jsou konstruováni Romové a v jakém kontextu se o nich hovoří.⁷⁰ Samozřejmě si uvědomuji, že tento výběr nepředstavuje absolutní výčet textů o Romech. I přesto se pokusím nabídnout vzorce a interpretace, jež jsou typické pro většinový diskurs o Romech. Jako takové pak představují určitý vědecký model reality. Diskursivní analýza je zde použita jako metodologický nástroj pro analýzu textové reprezentace Romů v rámci zkoumaných diskursů. Nahlédnu tak, jak je v rámci diskursu přistupováno k Romům, jak se o nich hovoří, jaké významy a kategorie jsou jim přisuzovány. Na základě těchto představ je pak vytvářen i obraz Čechů. Připomínám jen, že tyto významy a kategorie jsou sociálně podmíněné, v čase proměnlivé a veskrze konstruované.

⁶⁹ *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 1998. s. 143, viz příloha č. 4

⁷⁰ Připomínám jen, že Romy zde nechápu jako pasivní aktéry, nýbrž sami aktivně ovlivňují tento diskurs.

4.1 Objektivizace Romů

Tím jsme se dostali k problematice identit a užívání různých pojmů a kategorií k označení Romů. V této části se tedy pokusím analyzovat základní kategorie, jež jsou nejčastěji užívány k pojetí Romů jako dané a jasně vymezené etnické skupiny.

Jak jsem již uvedl, rozhodnutí o identitě člověka je závislé na tom, kdo toto rozhodnutí uskuteční. Podobně tedy i rozhodnutí o tom, kdo je Rom, závisí na tom, kdo toto rozhodnutí činí. Vzhledem k tématu práce se nyní pokusím ukázat, jak jsou Romové prezentováni v rámci lidových diskursů. V rámci těchto diskursů jsou Romové definováni na základě „objektivních“ charakteristik“. Rom jakožto ten „Druhý“ je považován za „objekt“ studia. Je poznamenán svou jinakostí, jež má konstitutivní a esencialistický ráz. Romem se v tomto případě stává člověk, který je na základě určitých fyzických a kulturních znaků, které jeho okolí považuje za „typicky romské“, označen za Roma. Bez ohledu, zda on sám s tím souhlasí.

Souhlasím s Istvánem Pogányim⁷¹, jenž tvrdí, že charakteristika rozmanitých společenství jako „Romů“ představuje identitu připisanou těmto skupinám zvenčí, přičemž se vůbec neshoduje s pohledem „Romů“ na sebe samotné. Romové totiž rozhodně netvoří kompaktní zevnitř uzavřenou skupinu, přestože jsou tak často chápáni a prezentováni. Jejich společenství je strukturované podobně jako většinová společnost. Pokud však není brán ohled na tuto rozličnost, pak vznikají problémy, které by jinak pravděpodobně ani nevznikly. Právě s tímto přístupem jsme se mohli velice často setkat v posledních letech. Například situace v litvínovském Janově byla prezentována jako nepřizpůsobivost romské menšiny. Málokdo se však pokusil analyzovat skutečné příčiny janovských problémů.

5.2 Romové a rasa

Všeobecně lze říci, že ve většině případů si pod kategorií „Romové“ členové majoritní společnosti představují ohraničenou pospolitost se společnou historií a s jednotnou a svébytnou kulturou, v níž se kolektivní identita i povaha sociálních vztahů odehrává primárně na bázi primordiální identity. V rámci veřejného diskursu

⁷¹ Pogány, I. 2008. Přijímání ustavující se národní identity: Romové střední a východní Evropy, In: Jakoubek, M. (ed.): Cikáni a etnicita, Praha

jsou ústřední charakteristikou fyziognomické rysy – tedy především důraz na barvu pleti a vlasů. Při výzkumu se mi potvrdilo, že právě „specifický antropologický typ“⁷² je většinou lidí vnímán jako jedna z hlavních distinktivních charakteristik Romů. Setkával jsem se tak s označeními jako například „černý“, „negři“, „čmoudi“ atd. Tato označení jasně odkazují k barvě pleti zmiňovaných lidí. Má výzkumná zkušenost tak potvrzuje slova Evy Davidové:

„Přežívající rasistické předsudky části majoritní společnosti se vztahují bez odlišení pak na všechny Romy a projevují se v různých formách distančního chování, namířeného proti všem, kteří jsou na základě svého nápadného antropologického typu pokládáni za „Cikány“.“⁷³

5.2.1 Otázka „romství“

„Oni jsou prostě nepřizpůsobivý, mají to v sobě zakořeněný a to nezměníš. Bys šel proti jejich přirozenosti. Oni už jsou prostě takový.“⁷⁴

„Problémy s Cikánama byly vždy, jsou a taky budou. To nezměníš. Oni už jsou takový, mají to v sobě zakořeněný.“⁷⁵

Diskurs o Romech konstruuje jednotlivce a populace takto označované na základě esenciálního „romství“ („cikánství“), což je soubor rozličných, převážně negativních vlastností připisovaných romské etnické skupině. V českém (a nejen v něm) kulturně ideologickém kontextu tak často slyšíme o domněle vrozených vlastnostech jako například o zločinnosti, agresivitě, nepřizpůsobivosti, lenosti, atd. Tyto vlastnosti jsou v rámci diskursu konstruovány jako neměnné a biologicky dané. V základu diskursu stojí ideologie, která předpokládá to, že charakterové rozdíly lidí jsou genetického původu, jsou dány přírodou, a jsou tedy neodstranitelné. Na základě generalizace těchto esenciálních vlastností jsou Romové v rámci tohoto diskursu konstruováni jako lidé na nižším vývojovém stupni nežli většinová společnost. A právě na základě této své vrozené „zaostalosti“ jsou neschopni přizpůsobit se normálnímu stylu života. Taková představa nápadně připomíná rasovou ideologii.

⁷² Zde si samozřejmě uvědomuji nevhodnost této rasové klasifikace lidských skupin. Toto slovní spojení používám jen z toho důvodu, že reprezentuje způsob konceptualizace Romů v lidových diskurzech.

⁷³ Davidová, E. 1995. *Cesty Romů*. Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého, s 16.

⁷⁴ Respondent M. V.

⁷⁵ Respondent V. S.

Rasu však v tomto případě již nahradily geny či vrozené „romství“. Romem se člověk dle tohoto pojetí rodí a své „romství“ tak může nanejvýše potlačovat.⁷⁶ Jedinec označovaný za Roma je v očích většinové společnosti především Romem a teprve poté člověkem.

Příkladem tohoto chápání Romů může být i vyjádření Jiřího Čunka na adresu Romů, když chtěl vysvětlit, proč podle něj nechodí Romové k volbám:

*"Takhle to s nimi je. Jejich nedisciplinovanost v životě, která je dána geneticky, se projevuje i jejich přístupem k volbám. Kdyby byli disciplinovaní, jistě bychom měli v parlamentu romské poslance."*⁷⁷

*„S nima už nic nenaděláš, mají to prostě v genech.“*⁷⁸

Jako perličku, byť trochu děsivou, příkládám i jednu historku týkající se genů v souvislosti s Romy. Kolegyně z práce, pracující v sociálních službách, mi totiž vyprávěla, že se jí jednou její kamarádka zcela vážně zeptala, zda umí plavat. Prý někde slyšela, že Romové neumějí plavat, že to mají vrozené, prý „v genech“. Tato historka zní možná absurdně a ve své podstatě i absurdní je. Trefně však reflektuje víru lidí v sílu genů. Mnohokrát se totiž respondenti odkazovali na domnělé romské geny, které byly v jejich očích původcem všech negativních vlastností spojovaných s Romy.

Nepodleháme však tomuto esencialistickému náhledu na svět. „Romství“ není neměnným, přírodním faktem, neexistuje samo o sobě. Podobně jako „češství“ je spíše pohyblivým a neuchopitelným sociálním fenoménem, jenž je neustále vyjednáván mezi sociální kategorizací a etnickou identifikací. „Romství“ je tak spíše mocným nástrojem v celkové hře politiky identit.

5.3 Etnicita

Koncept etnicity je jedním z nejproblematictějších v sociální antropologii i ostatních sociálních vědách. Při pokusu o exaktní vymezení tohoto pojmu se setkáme

⁷⁶ To se projevilo při vyhodnocování sčítání obyvatel v roce 2001. Fakt, že se k romské národnosti přihlásilo poměrně málo lidí byl vysvětlován tím, že se Romové ke svému „romství“ nepřihlásili, že ho zapřeli.

⁷⁷ http://www.lidovky.cz/cunek-provokuje-romove-maji-pry-nedisciplinovanost-v-genech-p57-/ln_domov.asp?c=A101017_175803_ln_domov_hs

⁷⁸ Respondent K. S.

s mnoha nejasnostmi a problémy. Navzdory nekritičnosti a problematičnosti užívání v různých kontextech byla (a často stále je) etnicita pojímána jako jedině možný konstituční moment existence kolektivity a univerzální princip společenské organizace. Dostáváme se tak ke spřízněnosti etnicity s nacionalismem. Ernest Gellner tvrdí, že mít národnost není „vrozená všeobecná vlastnost lidstva, ale stalo se nyní, že to tak vypadá“⁷⁹. A obdobně je tomu i s etnicitou, která jako by byla přirozeným základem kolektivní identity všech lidí. Názory a přístupy k tomuto modernímu konceptu se postupem času měnily. Zpočátku sloužil jako nástroj k poznání či teoretické východisko, dnes se naopak stává samotným předmětem zájmu studia. Obrat v chápání této kategorie nastal především v souvislosti se studií Frederika Bartha⁸⁰ a jeho následovníků, kdy se do popředí zájmu dostává motiv hranice.⁸¹ Antropologie se již zaměřuje spíše na to, jak lidé s tímto konceptem zacházejí v různých sociálních, kulturních a politických kontextech.

Je nutné upozornit na spřízněnost teorií nacionalismu s teorií etnicity, jež jsou velmi úzce provázané a lze mezi nimi jen těžko vést jasnou dělící linii. Užívání kategorií „národ“ a „etnikum“ tak bývá často nejasně směřováno a mnoho autorů tyto kategorie ani jasně neodlišuje. Vzhledem k rozsahu práce se omezím na stručné vysvětlení těchto kategorií.

Pojetí termínu „národ“ je v různých jazycích oblastech odlišné. V západoevropském kontextu se setkáme s občanským pojetím národa spojovaným se státem, zatímco německé a východoevropské pojetí přistupuje k národu jako pospolitosti kultury a jazyka. Národ je chápán jako vyšší instance etnického společenství. Etnicita je tak v národní identitě předpokládána. Kategorie „národ“ odkazuje k populacím, jež se coby „národy“ etablovaly v průběhu 19. a 20. století a dosáhly existence „vlastního“ státu. Výraz etnikum odkazuje spíše k populacím, u nichž proces politické emancipace na „etnickém“ základu stále ještě probíhá.⁸²

Navzdory tomu, že etnicita neodpovídá každodennímu životu jedince, jsou různé populace v rozličných situacích stále popisovány a nahlíženy jako „etnika“ či „etnické skupiny“ i přesto, že žitá „realita“ těchto jedinců neodpovídá etnickému úhlu

⁷⁹ GELLNER, E. 1993. *Národy a nacionalismus*, Praha. s. 17.

⁸⁰ Barth, F. 1969. *Introduction*. In BARTH, F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Differences*, Bergen, , str. 9-38.

⁸¹ Více o vývoji přístupu ke konceptu etnicity In: HIRT, T. 2007. *Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů*. In *AntropoWebzin.*, roč.3, č.2-3.

⁸² Více HIRT, T. 2007. *Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů*. In *AntropoWebzin.*, roč.3, č.2-3.

pohledu. Populace, jež jsou založeny na jiném společensko-organizačním principu než je etnicita či etnická identita, můžeme označit jako „*etnicky indiferentní skupiny*“ (Lozoviuk 2005). Členové „etnicky indiferentních“ skupin sami sebe nechápu v etnických kategoriích a etnicita tedy není jejich centrálním organizačním principem. Etnické brýle však nejsou odkládány ani při interakci s různými společenskými jevy a situacemi, které jsou často automaticky interpretovány skrze prizma kategorie „*etnicity*“. Tento způsob interpretace, jenž potlačuje alternativní výkladové perspektivy, bývá označován jako „*etnizace*“⁸³. Etnická definice tak zastírá sociální, ekonomické či politické aspekty těchto jevů. Vzorce typické pro určitou sociální situaci jsou tak zaměňovány za vzorce chování typické pro příslušníky určité etnické skupiny. Tímto způsobem však dochází k reifikaci kolektivní identity jako neměnné entity. Avšak kolektivní identita, jak jsem již uvedl, je dnes chápána procesuálně, jako identita sociálních aktérů, jež se utváří během sociálních procesů a je udržována, obměňována, dokonce i přebudována v rámci sociálních vztahů.⁸⁴ Užívání etnických kategorií pro uchopení rozličných společenských jevů je tedy velice problematické a zavádějící.

Brubaker (2004) v tomto případě navrhuje přemýšlet o etnizaci jako o kulturním, sociálním, politickém a psychologickém procesu. Etnicita tak neměla být, podobně jako skupina, národ či rasa, konceptualizována jako představa konkrétních, ohraničených, zjevných a neměnných skupin, ale spíše z hlediska procesů, které ji ustavují. Jako příklad problému v pojmání etnických skupin výše popsaným způsobem je možné uvést vnímání etnických konfliktů a priori jako konfliktů mezi dvěma etnickými skupinami. Sociální analýza takovýchto konfliktů by tak tyto kategorie etnopolitiky neměla přebírat. Nejčastějšími původci konfliktů jsou totiž politické elity usilující o moc a zdroje. Z výše uvedených definic etnicity je zřejmá její úzká provázanost se specifickými kulturními znaky.

5.3.1 Smysl pro etnicitu

Jak jsem již uvedl, praktické kategorie jsou nástroji pro uchopení a klasifikování světa okolo nás. Stávají se tak přirozeným obrazem světa. Z toho vyplývá, že pro porozumění utváření identit, je nutné vzít v úvahu právě praktické

⁸³ Více LOZOVIUK, P. 2005. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice. Univerzita Pardubice

⁸⁴ Více BERGER, P., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

kategorie používané samotnými sociálními aktéry. V současném českém diskursu je převládající praktickou kategorií etnicita. Etnicita tak představuje ústřední referenční rámec. Etnicita se stává klasifikačním aktem a nástrojem sociální orientace člověka umožňující přemýšlet o sobě a druhých jako o členech domněle přirozených kolektivit. To platí, jak pro majoritu, tak i pro minoritu. V procesu socializace, v rámci určitých institucí a diskursů, získáváme schopnost rozeznat určité atributy a přisuzovat je pak k určitým identitám. Objekty praktického vědění jsou tedy vnímány právě skrze tento proces. Z toho vyplývá, že pokud chceme porozumět tomu, jak je konstruován smysl pro etnicitu, musíme se zaměřit na diskursy, které vytvářejí praktické vědění o etnokulturních atributech a instituce, které toto praktické vědění předávají (rodina, přátelé, škola, média). Česká národní identita je v současnosti pojímána výhradně jako etnokulturní identita. Romská identita je tak v rámci diskursů vnímána obdobně. (Szalo-Hamar 2005)

Rozhovory s informátory a také analýza diskursů mi ukázaly, že Češi nevidí „česství“ jako něco kulturně vytvořeného, ale jako něco určeného přirozeností. Holý (2001) uvádí, že když lidé mluví o tom, co znamená být Čechem, zmiňují tři kritéria: narodit se v Čechách, mít češtinu za mateřský jazyk a mít české rodiče.

To se v podstatě shoduje s výroky, které jsem během výzkumu zaznamenal. Většina informátorů byla toho názoru, že narodit se v Čechách a hovořit česky ještě neznamená být Čechem. Což potvrzuje i příklad Romů. Často jsem tak slýchal názory typu:

„To, že Cikán mluví česky ještě neznamená, že je Čech“⁸⁵

„Čech je Čech a Rom je Rom. To nezměníš. A je jedno, že tu žije celý život a umí česky. Má to už v sobě, tu romskou kulturu, zvyky, národu a tak. Občan Český republiky, to jo, ale pořád to bude Rom, ne Čech“.⁸⁶

Jak vidno z uvedených citací, dotazovaní odmítali možnost, že by se Rom mohl stát Čechem. Většina odkazovala na odlišnou kulturu, zvyky, tradice a často také odlišnou rasu. Důraz, jaký informátoři kladli na rasu, respektive „barvu kůže“ mě dosti překvapil. Zřetelné to bylo především během diskusí na střední škole, kdy většina studentů poukazovala v první řadě právě na rasovou odlišnost Romů.

⁸⁵ Respondenta S. S.

⁸⁶ Respondent R. Ch.

Za hlavní kritérium však většina považovala narodit se českým rodičům. Češství je tak možné nabýt narozením českým rodičům. Někteří informátoři to vysvětlovali tím, že „opravdové češství“ spočívá v „české krvi“ či „národních genech“.

Z rozhovorů s informátory jasně vyplývá, že Češi vidí českost jako něco přirozeného. Pro Čechy je národní identita kvalitativně odlišná od identit, které jednotlivec přijímá na základě dosažených statusů - je nadřazená většině statusů. Připomíná tak spíše identitu na základě pohlaví nebo věkovou identitu tím, že je považována za přirozeně danou. Člověk se dle tohoto náhledu do národa rodí. To nám připomíná příbuznost slov „národ“ a „narodit se“. Holý k tomu dodává: *„Klíčem ke kulturní konstrukci národní totožnosti, klíčem ke vztahu mezi jednotlivcem a národem a národem jako přirozenou entitou, je metafora narození.“* (Holý 2010: 68)

5.3.2 Romové a etnicita

Názornou ukázkou výše uvedených postupů může sloužit právě přístup k Romům, kteří jsou chápáni jako jasně vymezená etnická skupina. Dle Matta T. Salo (2008) je etnicita ve vztahu k Romům obvykle spíše předpokládána nežli analyzována a studována. Reálná heterogenita romských společenství je pak této představě přizpůsobena. Konkrétní analýza etnicity jako takové je dle jeho názoru omezována na studium hranic mezi Romy a ne-Romy, zatímco hranice mezi jednotlivými romskými společenstvími jsou projednávány jen zřídka. „Romská“ identita tedy v tomto ohledu vyvolává představu nezměnitelně definované příslušnosti, jež je spojována s biologickými a kulturními atributy. Je zdůrazňována skupina, nikoli jednotlivec. Etnicita je tedy vnímána jako hledisko určující identitu člověka bez ohledu na jeho vlastní vnímání sebe sama – romský žák je při příchodu do školy zařazen do kategorie Rom a podle ní je s ním zacházeno. Nemá možnost určit si svou identitu vlastní.

5.3.3 Problematika původu Romů

Jedním z významných faktorů ovlivňujících vnímání Romů jako homogenní etnické skupiny je teorie o indickém původu. O původu Romů existují různé teorie, avšak dominantní se stala ta o indickém původu, s níž přišel H. M. Grellmann ve své

práci Cikáni vydané roku 1783. Předchůdci dnešních Romů dle této teorie byli jedněmi z původních obyvatel Indie, které si v polovině 2. tisíciletí před Kristem podmanily indoevropské kmeny. Objevují se však i názory, které s touto teorií a vysvětlením původu Romů polemizují (Okely 1984). Poukazují například na spojitost mezi „objevem“ Romů a krizí feudalismu, kdy vznikla řada marginalizovaných společenských skupin. Poukazují také na možný evropský původ Romů.⁸⁷ Dalším kritikem této teorie je nizozemský historik Wim Willems (2008), který poukazuje na to, že tato teze o jednom cikánském lidu pocházejícím z Indie neodhalila zapomenutou historii Romů, ale že „se z velké části jednalo o jeho vlastní konstrukci cikánské identity, která jako taková před ním neexistovala“.⁸⁸ Před vydáním Grellmannova zlomového díla totiž neexistoval jednotný přístup k tomu, jak „Romy“ definovat. Jednou byli definováni jako jeden z mnoha druhů tuláků, jindy za potomky poutníků z 15. století, nebo za místní ničemy a podvodníky, pohany, špiony, otomanského nepřitele, zloděje či žebráky. Grellmannova kniha znamenala konec chápání Romů na základě sociálních kategorií a vytvořila základ pro etnické pojetí cikánských skupin. Grellmann tak pomohl konstruovat cikánskou identitu ve formě, která jako taková do té doby ještě neexistovala. Vytvořil portrét etnické skupiny, která byla vybavena novou zemí původu – Indií. Romové začali být kategorizováni jako zvláštní, od zbytku populace odlišná, skupina. Tento obraz Romů jako lidu s neměnným a nezměnitelným národním duchem, byl v plném souladu s principy, které formuloval Herder, jeho základní myšlenkou bylo:

*„... lidstvo se neskládá z atomizovaných individuí, jejichž podstatou není univerzální rozum a jejichž prostorově a časově specifické vlastnosti jsou irrelevantní. Lidstvo naopak tvoří národy/kultury, jejichž podstata a hodnota spočívají právě v jejich specifčnosti. Hodnota a kvalita lidských bytostí netkví v tom, co mají všichni společné, nýbrž v tom, co od sebe různá společenství navzájem odlišuje. To, na čem opravdu záleželo, byla tato rozmanitost a kulturní specifčnost.“*⁸⁹

Toto chápání Romů jako homogenní skupiny popírá existenci plurality identit takto označovaných jedinců. Homogenní romská identita je dle mého názoru spíše politickým projektem nežli skutečností.

⁸⁷ Například podle Judith Okely je „orientální“ původ Romů pro majoritní společnosti přijatelnější nežli verze o evropské sociální či etnické skupině.

⁸⁸ Willems, Wim. Smrtná past etnicity: Historie studia Cikánů. In JAKOUBEK, M. (ed.) 2008. Cikáni a etnicita, Praha: Triton. str. 48–72, zde str. 53.

⁸⁹ GELLNER, E.: 2003.: Nacionalismus, Brno. ISBN 80-7325-023-3. s. 87.

5.4 Kultura

Jak jsem si již řekli etnicita je velmi úzce propojená s kulturou. Koncept kultury reflektující kulturní rozmanitost lidského života je ústředním tématem antropologie i dalších sociálních věd. S kulturou se však velice často setkáme i v médiích či veřejném životě. I přes tuto svoji oblíbenost však stále narážíme na neuchopitelnost a nedefinovatelnost její podstaty. Dalo by se říci, že kultura má tolik definic, kolik lidí o ní uvažuje. Pro tuto problematičnost se dnes mnoho odborníků domnívá, že nemá již smysl snažit se o jasnou definici kultury.

Teorie kultury byla zpočátku aplikována na společnosti s koloniální historií. Antropologie se tak ve svých počátcích snažila identifikovat a popsat jiné, „exotické“ kultury. Podstatou kultury se stala představa samostatných, jedinečných a ohraničených kultur sdílených určitou skupinou. Došlo tak k herderovské představě kultur coby ohraničených ostrovů (Eriksen 2008). Postupem času se diskurs kultury přenesl i do analýz západní společnosti, kde se úspěšně uchytil.

Kultura se v posledních desetiletích stala významnou kategorií společenských věd, zájmu médií i veřejného života. Především v souvislosti s obratem v 60. letech 20. století. Rozmanitost konceptu kultury však přináší mnohá úskalí a stává se jakýmsi „všepadnoucím“ hávem. Na problematičnost pojmu kultury upozornila americká antropoložka Abu-Lughold (1992). Autorka upozornila na to, že se pojem kultury stal samozřejmým nástrojem dělení mezi lidskými skupinami – „nástrojem k tvorbě jiného“, přičemž takto označení jsou jeho prostřednictvím „konstruování, produkování a udržování.“ To potvrzuje i Tim Ingold, který řekl, že ve světě, který je v ustavičném pohybu, „konceptu kultury odzvonilo“ (Eriksen 2008). Je nutné si uvědomit, že i kultury jsou v pohybu, a tak jsou spíše hybridy. Z tohoto důvodu už ani nemá smysl snažit se o definici kultury. Sociální vědci v současnosti tento statický pohled na kulturu opouštějí a spíše se soustřeďují na funkci kultury a vytváření kulturních hranic.⁹⁰

⁹⁰ Srov HORÁKOVÁ, H. 2008. *Peripetie konceptu kultury: pohled Adama Kupera a Ernesta Gellnera*. In SKALNÍK, P., ŠAVELKOVÁ, L. 2008 *Okno do antropologie : [sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, Fakulty filozofické]*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 344 s. ISBN 978-80-7395-042-2(brož.).

Kultura jako nástroj k uchopení určitých skupin, posilující oddělení a hierarchii v rámci určité společnosti, však stále přežívá. To je i případ Romů, kteří jsou v současnosti chápáni jako „esence jiného“ právě na základě své domněle odlišné kultury.

5.4.1 Romové a kultura

„Nikdo si dnes již nemyslí, že by česká a romská kultura byly shodné, že by bílí Češi a Romové mohli žít naprosto shodným způsobem života, měli stejné hodnoty a stejné modely chování. Rozdíly mezi oběma etniky jsou v mnoha případech výrazné a přirozené. Odpovídají různým historickým a kulturním kořenům, různému biologickému a možná i psychickému vybavení.“⁹¹

„Romáci jsou úplně jiná kultura, proto je to tak těžký, víš? Mají jiné zvyky a tradice.“⁹²

Jak vidno z uvedených citátů, kultura se stala jedním z nejučinnějších „objektivních“ názorů k uchopení Romů. „Romská kultura“ se tak stala jedním z hlavních referenčních rámců k pojímání sociální reality. Respondenti se tak často odvolávali na „romskou kulturu“ při vysvětlování rozličných sociálních, ekonomických a politických jevů ve společnosti. Je tak často odkazováno na romské zvyky a tradice, které determinují chování lidí takto označených.

5.5 Odlišnost

„Problémy s Cikánama byly vždy, jsou a taky budou. Mají jinou kulturu, zvyky, mentalitu. To nezměníš. Oni už jsou takový, mají to v sobě zakořeněný.“⁹³

Jak jsme si vysvětlili již v části věnované identitě, každá identita se vytváří až v opozici vůči jiné identitě. Stejně tak i diskursivní konstrukce Romů - romského etnika dává smysl pouze v opozici k diskursivně konstruované české společnosti - českému etniku. Tento diskurs konstruuje výraznou odlišnost obou skupin na základě domněle vrozené etnicity, což zahrnuje názor, že být Čechem či Češkou se vylučuje

⁹¹ Názor známého českého psychologa Jeronýma Klimeše. Dostupné na http://jeronym.klimes.sweb.cz/clanky/psychologie/romove_hucin.htm

⁹² Respondent D. K.

⁹³ Respondent A. L.

s „romstvím“. Každodenně jsou tak v rámci diskursů vytvářeny a potvrzovány domněle přirozené odlišnosti mezi Čechy a Romy. Romové jako esenciální obraz „Jiného“. K tomu je třeba dodat, že pojetí identit není jen horizontální, nýbrž i hierarchické povahy. Některé identity jsou si tedy rovnocenné, jiné naopak kvalitativně rozdílné. Jednou z podob této rozdílnosti je vztah většinové a menšinové společnosti.

5.6 Binární opozice v rámci diskursu o Romech

Odlišnost Romů a Čechů je vyjadřována z mnoha úhlů pohledu a pomocí nejrozličnějších obrazů. Nyní se pokusím přiblížit nečastější binární opozice, se kterými se můžeme setkat v rámci diskursu o Romech. Tyto opozice jsou úzce propojené a navzájem se protínají a proplétají. Pomocí těchto opozic se obě strany ještě více polarizují.

binární opozice:

Češi	Romové
kultura	příroda
bezpečí	nebezpečí
řád, zákon	ne-řád, porušování zákona
racionalita	emocionalita
národ	etnikum
státnost	bez státu
dospělí	dítě
pokrok	zaostalost
moderní společnost	tradiční komunita

Nyní se vyjádřím k nejfrekventovanějším opozicím, se kterými jsem se během výzkumu setkal.

5.6.1 Příroda a kultura

Romové jako esenciální obraz „Jiného“ jsou často spojováni s přírodou, na rozdíl od kulturních Čechů. Jsou jim přisuzovány vlastnosti jako nespoutanost, vitalita, nepředvídatelnost či magičnost, jež se protínají s našimi asociacemi přírody.

„Cikáni mají zločinné sklony, jsou sexuálně náruživí, s oblibou se opíjejí, propadají v záchvaty šílené radosti“⁹⁴

V souvislosti s Romy je také často zdůrazňována citovost a emocionalita. Romové jako by byli oběťmi své kolektivity a nepřestávají se tak podobat primitivním „zvířatům“.. S tím je spojena i romantická představa „výbušného“ temperamentu Romů, jenž je dáván do kontrastu s racionálním myšlením, běžných, rozuměj českých, občanů. Romové se tak dle těchto představ neřídí rozumem, ale spíše svou „živočišností“ či „voláním svých srdcí“.

„Romské děti nemají žádné povinnosti, vyjma péče o mladší sourozence, a mohou si dovolit, co chtějí, nikdo je nenapomíná. Jsou vychovávány zcela jinak než my Češi“⁹⁵

„Romská děcka žijí zcela divoce, bez řádné výchovy. Jedí, když dostanou hlad, chodí spát, až když se jim chce, a probouzí se taky zcela volně.“⁹⁶

V těchto výpovědích je láska k dětem přisuzována jejich pudovosti, nežli zodpovědnosti a obětavosti ve výchově dětí. To opět evokuje jakýsi domnělý „zvířecí instinkt“ Romů oproti racionálnímu a zodpovědnému jednání Čechů.

S představou přírody je spojena asociace nebezpečí, jež ústí ve snahu o eliminaci „divočiny“. Přírodu je třeba spoutat a dostat pod kontrolu. V rámci diskursů je tak evokován pocit nebezpečí, před kterým je nutné se preventivně chránit. Tomu vypovídá časté volání po policejní kontrole v „romských“ lokalitách či pojmenování výzkumů „romských komunit“ jako *Monitoring*. Při bližším pohledu však zjistíme, že toto nebezpečí není reálné, nýbrž potencionální. Toto nebezpečí spočívá v samotné podstatě Romů. V důsledku tohoto diskursu jsou „sociálně vyloučené lokality“ vnímány jako místa, kde dochází k neustálému porušování zákona a kde permanentně hrozí nějaké nebezpečí. Vazba tohoto diskursu na „realitu“ je však malá.

⁹⁴ Respondentka S. S.

⁹⁵ Respondentka P. G.

⁹⁶ Respondent P. K.

5.6.2 Primitivnost x vyspělost

Naturalizace vlastností a jejich připisování genetické výbavě souvisí s tím, že Romové jsou v lidových diskurzech etnocentrickým způsobem konstruováni jako lidé na nižším stupni evolučního žebříčku. Vzniká tak představa přirozené evoluční méněcennosti, jež je připisovaná romskému etniku na základě jeho opět diskursivně konstruované esenciální danosti, která kolektivně definuje všechny jeho příslušníky. Tím je opomíjena jakákoli jedinečnost, kterou by Romové jako jednotlivci mohli mít. Romové jsou tak označováni za „tlupu“, „hordu“, „bandu“ Cikánů, „primitivů“ či „parazitů“. Takové pojetí Romů je však velice statické a uzavírá je do homogenní a jasně ohraničené škatulky, jež je snadno manipulovatelná v rámci politiky identit.

„Horda cikánů s klackama se vychrlila ze všech stran.“⁹⁷

„Romové mají nižší inteligenci, proto je většina na zvláštních školách, ...“⁹⁸

5.6.3 Diskurs „původních obyvatel“ a „přistěhovalců“

„...cikani nejsou Evropani , a proto se na ně nemůžou vztahovat ani zákony Evropské unie, do dneška to jsou přivandrovalci , a to ilegální a nežádoucí.“⁹⁹

„Si to sem přihalili odněkud z Indie a dělají tu bordel. Poslal bych je zpátky, když se tu u nás neumějí chovat. Musejí se řídit podle našich pravidel, pokud tu chtějí žít.“¹⁰⁰

„Napětí mezi starousedlíky a Romy, kteří tam přicházejí z větších měst, je údajně každodenní.“¹⁰¹

Z uvedených citátů je jasně vidět, že jsou Češi označováni jako „původní“, „zdejší obyvatelé“, „místní občané“, „starousedlíci“, atd.

Romové jsou konstruováni jako „přistěhovalci“, „paraziti“, respektive jedinci, kteří se k „nám“, tedy do prostoru „přirozeně“ prisuzovanému českému etniku nastěhovali poměrně nedávno. Jejich příchod je tedy Čechy nevítaný a nezávislý na jejich vůli. Tuto představu podporuje i současný vědecký diskurs pojímající Romy jako etnikum, jež do Evropy přišlo z Indie.

„Cikáni se jen paraziticky přiživují na naší společnosti. Jen nás využívají a sami nic nedají.“¹⁰²

⁹⁷ Respondent K. Ch.

⁹⁸ Respondent R. Ch.

⁹⁹ Respondent D. B.

¹⁰⁰ Respondentka L. B.

¹⁰¹ Respondent D. H.

„Vyklepeme vši z českého kožichu.“¹⁰³

Z těchto výpovědí respondentů je zřejmé, že jsou Romové často považováni za „parazity“ žijícím na úkor české společnosti. „Přistěhovalec“ dle názorů příslušníků většinové společnosti odmítá a ze své přirozenosti nemůže přistoupit na normální (český) způsob života. Z tohoto důvodu nemá nárok zde pobývat a ani se aktivně podílet na společném soužití. Toto pojetí je tedy značně vylučující.

„Ve společnosti bez Romů by v naší zemi prakticky neexistovala kriminalita.“¹⁰⁴

Z uvedeného citátu lze usuzovat, že zdánlivě idylické poklidné soužití původního (českého) obyvatelstva bylo narušeno příchodem „nepřízřívobivého“ romského etnika, jež je od přírody „problémové“. Soužití těchto dvou rozdílných etnik je tak a priori nemožné. Tento diskurs evidentně pracuje s představou, že kdysi dříve v českých městech existoval bezproblémový život, který byl narušen právě až příchodem Romů.

5.6.4 Romové jako děti

„... nikdy o ničem nepřemýšlejí, jen kradou a nic nedělaj a hádaj se, jak malý děti.“¹⁰⁵
„Cikáni jsou lhostejní k osudu lidí a věcí, o nic se nazajímaj, na ničem jim nezáleží...“¹⁰⁶

V souvislosti s Romy se můžeme setkat s častou metaforou dítěte. Romové jsou tak hodnoceni vzhledem ke svému vývoji. Domnělá romská nezralost je zpodobňována s nezralostí dítěte. Romové jsou tak v očích majoritní společnosti velkými dětmi, které jsou pohlceny samy sebou, jsou emotivní, neposlušní, o věcech moc nepřemýšlejí, nejsou schopni přijmout cizí myšlenku, atd.

Romové jsou tak prezentováni jako ještě nedospělí, „nezralé duše“, které bychom měli vychovávat. Můžeme tak sledovat paternalistické chování, kdy se příslušníci majority k Romům chovají jako otec k dětem, otec kárající a vysvětlující. Romové se stávají jedinci neschopnými se o sebe postarat, k nimž je třeba zaujmout paternalistický přístup a vychovat je.

¹⁰² Respondent F. H.

¹⁰³ Heslo, které několikrát zaznělo na demonstraci 1. 11. 2008 v Janově

¹⁰⁴ Respondent P. S.

¹⁰⁵ Respondent B. J.

¹⁰⁶ Respondentka A. S.

Je tu také zřetelná paralela vztahu „civilizovaného Evropana“ a příslušníků „domorodého kmene“. Což značně připomíná vztah mezi kolonizátorem a kolonizovaným. Většinová společnost tak na sebe musí vzít svou *white man's burden*¹⁰⁷ a převzít zodpovědnost za ubohé „divochy“, kteří nevědí, co činí, neboť je nereflexivně pohání jejich „kultura“ (v horším případě „rasa“). Tímto paternalistickým názorem je reprodukováno podřízené postavení Romů vůči většinové společnosti, jež je potvrzováno každodenní realitou. Tento přístup je často viditelný i u lidí usilujících o změnu postavení Romů a posílení jejich občanské kompetence ve společnosti. Měli bychom usilovat o demaskování této péče o chudé, za kterou se neskrývá nic jiného než arogance silnějšího, což dále přizívuje předsudky vůči Romům.

Romové by dle mnoha výroků měly být „zkroceni“ a „převychováni“. Tyto názory jsou spojeny s vírou, že „Cikáni potřebují pevnou ruku, jinak je nezvládnou.“¹⁰⁸ Tento přístup je často viditelný například u sociálních pracovníků či politických představitelů.¹⁰⁹

5.7 Romové jako „ti Druzí“

Na základě informací, které jsem získal během výzkumu, se Češi domnívají, že Romové jsou odlišné etnikum odlišující se nejen vzhledem, ale také specifickou etnicitou, mentalitou, kulturou či zvyky. Dochází tak k esencionalizaci a dichotomizaci rozdílů mezi Čechy a Romy. Romové se tak stali obrazem „jinakosti“, vůči níž je nutné se vymezit. Tento obraz produkuje jasné odlišení mezi Čechy a Romy. Hlavním předpokladem sdělení o Romech je tedy to, že jsou jiní než „My“. Romové nejsou jen „jiní“ – oni jsou „Jiní“ všichni dohromady. Tato „jinakost“ je vnímána jako potencionální ohrožení pro „Naši“ společnost. Vyjádření národní či etnické odlišnosti je dobrým ideologickým prostředkem k přenesení viny na „ty Druhé“.

Různé společenské jevy a situace jsou však stále často automaticky interpretovány skrze prizma kategorie „ethnicity“. Dochází tak k etnizaci¹¹⁰, o které jsem se zmiňoval již výše. Takové užívání etnických kategorií pro uchopení

¹⁰⁷ Označení na základě básně anglického spisovatele Rudyarda Kiplinga *Břemeno bílého muže* z roku 1899.

¹⁰⁸ Respondenta J. P.

¹⁰⁹ Viz. výroky Jiřího Čunka o Romech v rámci kauzy ve Vsetíně

¹¹⁰ Lozoviuk (2002)

rozličných společenských jevů je velice časté právě v souvislosti s „Romy“. Rozličné sociální, ekonomické či politické problémy jsou vysvětlovány jako důsledek romské kultury. Tímto způsobem však dochází k zvěčňování romské kultury jako neměnné entity, což vyvolává představu nezměnitelně definovatelného „romství“, jež je spojována s biologickými a kulturními atributy.

Frederickson (2003) poukazuje na to, že pro zdůvodnění využití mocenské převahy a jednání vůči určité „etnicko-rasově“ odlišné skupině, si musíme nejdříve jasně odlišit od „nás“ ty „Druhé“. Zdůrazňuje tak, že rasismus se vyznačuje dvěma hlavními prvky - „odlišnost a moc“. Klíčové diskursivní termíny jako „rasa“, „etnicita“ či „národ“ se stávají politickými nástroji, které jsou pak zneužívány či využívány k mocenským účelům. Významným faktorem ovlivňujícím konstrukci sociálních identit je ideologie zakódovaná v reprezentacích určité události či aktéra. Ideologické reprezentace totiž stojí u základu politiky identit. Samotné rozdíly mezi určitými skupinami totiž k vzájemnému konfliktu nevedou, jsou však strategicky zneužívány v rámci daných ideologií. A právě tyto reprezentace, vyjadřující přítomnost ideologických obrazů, tedy způsobů, jakými se píše a mluví o Romech, se pokusím identifikovat v následujících řádcích.

6 Odlišnost ve spárech moci

„Míra naší individuální svobody či nesvobody vůči skupinovým přihrádkám, do nichž nás ostatní zařazují, záleží na tom, na kterém místě sociální struktury a institucionalizované moci se systematicky očitáme – zdali jsme spíše na straně označovaných, nebo na straně označujících.“¹¹¹

Z uvedeného citátu vyplývá, že sama skupinová kategorizace „Druhých“ je mocenskou operací, v níž redukuje jejich subjektivitu na výraz pomyslné kolektivní esence. Klíčové diskursivní termíny jako „rasa“, respektive v dnešní době spíše „etnicita“, se stávají politickými nástroji, které jsou pak zneužívány či využívány k mocenským účelům (Barša 2006).

V předchozí kapitole jsme si ukázali, že romská identita je vytvářena v opozici k české identitě. Vztah těchto dvou identit je vztahem mocenským a v této kapitole se právě pokusím ukázat, jak se tyto mocenské vztahy projevují. Pomocí kritické diskursivní analýzy se pokusím analyzovat diskursy související s Romy. Jak jsem již uvedl, diskursy ovlivňují způsob, jakým vnímáme svět okolo nás. Sociální realita tak nabývá na významu až skrze reprezentace a významy prezentované v rámci diskursů, které jsou však zároveň touto realitou zpětně konstruovány. Tato analýza mi pomůže rozpoznat v diskurzech momenty moci, nerovnosti, hegemonie a způsob, jakým text konstruuje sociální realitu a tím působí na sociální vztahy.

6.1 Vymezení pojmání většinové a menšinové společnosti

V předchozích řádcích jsem uvedl, že zkoumám lidové diskursy o Romech. Nejdříve se tedy pokusím stručně vysvětlit, jak rozumím pojmem většina a menšina, které jsou pro pochopení celé problematiky poměrně významné.

Koncept většinové společnosti pracuje s problematickým předpokladem určitých ohraničených sociálních celků, mezi nimiž je obtížně překročitelná hranice. Tato představa však zakrývá aktivní jednání a možnosti jednotlivců. Jako mnoho sociálních konceptů, o kterých se v práci zmiňuji, není ani většinová společnost přirozeně daná a jasně ohraničená. Je proto nutné si uvědomit, že tyto pojmy nejsou

¹¹¹ BARŠA, P. (2006): *Konstruktivismus a politika identity*. Dostupné na <http://antropologie.zcu.cz/konstruktivismus-a-politika-identity>

v žádném případě tak jednoznačné a statické, jak by se možná mohlo na první pohled zdát.

Pojmy většinová a menšinová společnost nevyjadřují jen početní rozlišení občanů v rámci státu. Pojmy většina a menšina mají také mocenský význam. Termín menšina označuje skupinu, která má vůči jiné, tedy většinové skupině, specifické vztahy - nejčastěji mocenské (Soydan a Williamsová 1998). Otázky ohledně počtu jsou tak nahrazeny otázkami na charakter vztahů mezi těmito skupinami. Menšinové skupiny jsou tedy mocensky podřízené. Nyní je již zřejmé, že diskursivní utváření menšinových identit je úzce spojeno s dominantními, respektive většinovými identitami. Menšinové identity jsou totiž konstruovány v rámci hegemonních diskursů, což ovlivňuje jak menšinovou, tak i většinovou identitu. Pod pojmem většinová společnost se schovávají etnicky definovaní Češi, zatímco pod pojmem menšinová společnost jsou ve většině případů ukryti „Romové“. Diskursy o Romech jsou tedy diskursy „*většinové společnosti*“ vztahující se ke „*společnosti menšinové*“. Romové jsou v očích většinové společnosti obrazem, vůči němuž je nutné se vymezit.¹¹²

Často jsem se při výzkumu setkával s výroky typu „*Měli by se přizpůsobit většinové společnosti.*“ Tyto výroky ukazují na hierarchickou strukturu vztahů mezi Čechy a Romy. Pod pojmem „většinová společnost“ se skrývá etnická identita, což umožňuje symbolické přemístění dominantní etnické identity (české) z významového pole, v němž jsou umístěny identity etnických „Druhých“ (v tomto případě Romů). Pod touto diskursivní konstrukcí identit můžeme vidět, jak je pole domnělé multikulturní diverzity mocensky strukturováno. Romové se tu mají přizpůsobit většinové společnosti, tedy Čechům. Domnívám se, že jde o politický program vyzdvihující to, jak je určitá *většina* lidí v rámci diskursu stejná a stojící oproti „Jiným“. Nároky „většiny“ v rámci tohoto vztahu nejsou podrobeny tázání či argumentaci. Jsou totiž samozřejmě dány právě skrze svoji většinovost. Příslušník „většiny“ nemusí svou pozici v rámci diskursu nijak tematizovat. Etnicita se stala mocenskou kategorií, jakousi charakteristikou „těch druhých“. V následujících řádcích se tedy budu věnovat právě mocenským vztahům mezi v rámci lidových diskursů o Romech.

¹¹² Srov. NAVRÁTIL, P. a kol. 2003. Romové v české společnosti. Praha. Portál. ISBN 80-7178-741-8

V rámci tohoto diskursu chci ale upozornit na jeden významný mocenský aspekt vztahů Čechů a Romů. Jak je zřejmé z uvedených výroků, mluvčí žádají po Romech přizpůsobení se. Komu se však mají přizpůsobit? Kdo je schovaný pod tím nejasným pojmem většinová společnost? Po Romech je požadováno přizpůsobení se většinové společnosti, či nejlépe úplná asimilace.¹¹³ Přizpůsobení se je však v tomto kontextu chápáno jako úplné přijetí kultury Čechů, jež je vnímána na etnickém základě.

„Cikáni jen parazitují na společnosti a nechtějí se přizpůsobit.“¹¹⁴

„...čekám od toho, aby se nepřizpůsobiví začali chovat přizpůsobivě.“¹¹⁵

6.2 Diskurs nepřizpůsobivosti

„...já proti Romům nic nemám, ale rozčiluje mě, že se nechtějí přizpůsobit. Proč se nechovají slušně jako normální lidé?“¹¹⁶

„Myslím si, že by se měli přizpůsobit většinové společnosti. Měli by se chovat jako slušní lidé, respektovat hodnoty této společnosti.“¹¹⁷

Diskurs o Romech se v posledních měsících v rámci politické korektnosti změnil v diskurs o „nepřizpůsobivosti“, o „neplatičích“. V rámci tohoto náhledu jsou sociálně vyloučené lokality často spojovány s mylnou představou míst s vysokou mírou nezaměstnanosti, chudoby, kriminality, užívání drog, atd. Sociálně vyloučené lokality i jejich obyvatelé jako by stáli mimo společnost. Jsou zobrazovány jako radikálně jiné, než námi obývaný prostor. Tato představa však pracuje se silnou exotizací a neměnným pohledem na ghetto jako na zcela odlišný prostor, nežli ten obývaný většinovou společností. Je proto nutné, dle mého názoru, se nezaměřit na ghetta jako statické entity, ale spíše na proces *ghettoizace a segregace obyvatel*, tedy proces vytlačování jedné etnické skupiny do uzavřených zón s nízkou možností návratu.

V tomto diskursu je „nepřizpůsobivost“ vnímána jako negativní vlastnost přirozeně spjatá s romskou etnicitou. Tato „nepřizpůsobivost“ tvoří v daném diskursu základ mnoha diskutovaných sociálních problémů. Problém vyloučených lokalit se tak

¹¹³ Otázkou je, zda je to vůbec možné s ohledem na přebývajících předsudky lidí.

¹¹⁴ Respondentka D. Č.

¹¹⁵ Respondent V. L.

¹¹⁶ Respondent F. B.

¹¹⁷ Respondent D. H.

stává důsledkem romské vrozené „nepřizpůsobivosti“. Tato vlastnost jako by byla esenciálně daná. Diskurs nepřizpůsobivosti tak nápadně připomíná rasový diskurs. Obdobně totiž nejasně míchá biologické a kulturní rysy, což vede k mnoha nesrovnalostem a konfliktům. Užití této zástupné nálepky je dle mého názoru velmi nebezpečné, odvádí totiž pozornost od rasistických idejí v jeho pozadí.

6.3 Český orientalismus¹¹⁸

V této části bych chtěl upozornit na mocenský vztah, který Pavel Barša (2005) nazývá českým orientalismem. Mluví se tak staví do role představitele univerzální a individualistické společnosti, jež se již vymanila ze sevření svěřací kazajky skupinové identity. Z této pozice požaduje po Romech přizpůsobení se univerzálním hodnotám společnosti. Obhajoba skupinové neutrality pravidel zapomíná na obsahovou partikularitu těchto pravidel – ta jsou přece šita na míru dominantní skupině. Normy oficiálně slepé vůči rase, etnicitě, kultuře, pohlaví, věku či fyzickým rysům ve skutečnosti většinou podporují útisk na těchto diferencích založený, neboť jsou navzdory svému univerzalistickému ospravedlnění vždy v souladu s rysy a zájmy privilegovaných. Tyto domněle neutrální normy se tak stávají mocným politickým nástrojem.

Na základě této představy jsme „My“ (Češi) již přijali princip rovnosti všech lidí jakožto jednotlivců, zatímco „Oni“ (Romové) žijí stále ve světě, v němž lidé mají různý status podle toho, do které skupiny se narodili. Romové se tak mají vyprostit z těchto pout své skupinové esence a stát se nositeli univerzální esence lidství. Romové se mají přizpůsobit většinové společnosti, jež je založená na občanském principu a v níž si jsou všichni rovni, kde je jednotlivec chápán jako člověk a občan. V této společnosti je každému měřeno stejným metrem, dle jeho zásluh, a nikoliv podle toho, k jakému etniku patří. Nezáleží tak na tom, zda jsi Čech či Rom, nýbrž na tom, jak se chováš. Asimilace do postavení rovných občanů tak prezentuje zvláštní dominantní skupinu jako závazný vzor pro ostatní, protože v jejích rysech se údajně ztělesňuje obecně lidská přirozenost, které se mají ostatní podrobit. Romové jako

¹¹⁸ Odkaz na dílo Edwarda Saida *Orientalismus*, kde autor upozornil na mocenské vztahy v souvislosti se západním výzkumem Orientu, mezi západním vědcem a Orientálcem jako subjektem výzkumu. Said ve svém textu navazuje na Foucaulta, který upozorňoval na to, že moderní vědění není jen prostředkem moci.

„Jiní“ jsou zredukováni na pouhé archetypy. Češi byli povýšeni na občany, zatímco Romové se stali kolonizovanými subjekty. Češi v této představě reprezentují emancipované jedince zastupující univerzální lidství. Zatímco v případě jedince, který je na základě výše uvedených charakteristik označen za Roma, jsou jeho obecná lidskost a individualita redukovány na projev partikulární kategorie „romské kultury“.¹¹⁹

Zde se však nabízí otázka, zda česká společnost je opravdu taková. Je česká společnost univerzalistickým prostorem, v němž nehraje roli barva kůže či údajný etnický původ?

Domnívám se spolu s Pavlem Baršou (2005), že nikoliv. Barša upozorňuje na to, že ani čeští občané nejsou ve své většině plně individualizovanými „lidmi jako takovými“, ale že patří do zvláštního, etnicky definovaného národa – národa Čechů. Souhlasím tedy s Baršou, že české národní vědomí je navzdory občanskému duchu naší ústavy stále převážně vědomím etnickým a tedy předem vylučujícím ty, kteří jsou identifikováni jako „jiné etnikum“. Ani Češi totiž nejsou ve své většině plně individualizovanými „lidmi jako takovými“, ale patří do zvláštního, etnicky definovaného národa.

Ve vztahu k Romům se tak setkáváme s těmito dichotomiemi:

Češi	Romové
svobodný a autonomní jedinec, člen moderní racionální civilizace	<i>nesvobodný jedinec, podmaněný kmenovému bytí</i>
princip smlouvy	<i>princip pokrevní příbuznosti</i>
nositelé univerzální esence lidství	<i>nositelé partikulární skupinové esence</i>
moderní individualismus	<i>kultura romských osad i kultura chudoby či vyloučených lokalit</i>
občanský národ	<i>kultura romských osad, sociálně vyloučených lokalit</i>

¹¹⁹ Srov. BARŠA, P. 2005. „Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů“. Politologický časopis, 7, č.1, s.67-79.

<i>otevřená společnost</i>	<i>uzavřená společnost</i>
----------------------------	----------------------------

Z uvedených dichotomií vyplývá, že sama skupinová kategorizace „Druhých“ je mocenskou operací, v níž Češi redukuje subjektivitu jedinců označených za Romy na výraz pomyslné kolektivní esence. Společnost je tak redukována na nehomogenní kulturu Čechů, přetřenou fasádou univerzálního principu občanství.

Romové jsou v rámci lidových diskursů zbaveni osobní identity. Tím, co je nejvíce definuje, je jejich zvláštní skupinová esence. Osobnost jednotlivce je diskursivním nástrojem upozaděna a hlavním aspektem jedince se stává příslušnost k určité kolektivitě, v tomto případě k romskému etniku. Romům přisuzované chování se pak stává také výrazem a esencí jejich kolektivity. Češi jsou pojednáváni jako jednotlivci a individuality, zatímco u člověka označeného za Roma je zdůrazňována jeho skupinová příslušnost. Pokud většinová společnost hovoří o činech konkrétního člověka, kterého považují za Roma, vždy je tato skutečnost doplněna informací o romské etnicitě, kultuře nebo rase. Romové do množiny občanů v rozebíraném diskursu nespádají, což lze chápat jako další z nástrojů jasného označení nepřítele a jeho diskursivního zbavení práv zahrnutých v pojmu občanství. Romové se tak stávají kolektivním viníkem. Jakýkoli čin jedince označeného za Roma je poté připsán celé populaci označované jako Romové.¹²⁰ Rom je tak především Romem, až poté člověkem.

S tímto projevem mocenských vztahů se můžeme setkat jak v každodenní komunikaci, tak velmi často také v médiích. Jedním z nejaktuálnějších příkladů je mediální prezentace tragické události v bratislavské Devínské Nové Vsi¹²¹, kde šílený střelec postřílel několik lidí. Ihned po zveřejnění informací o této tragédii se začaly šířit zprávy, že jeho oběťmi byli „Romové“. Tento fakt značně pozměnil náhled na celou událost. Média začala řešit především to, zda mezi oběťmi byli skutečně Romové či ne, jako by to bylo podstatné. Zmínka o „Romech“ byla automaticky spojována s tzv. „problematičností“ či „nepřízřívovostí“ těchto spoluobčanů, čímž jakoby byla snižována či omlouvána závažnost tohoto činu. Tento pocit jsem získal nejen z mediálních zpráv, ale především z reakce mnoha lidí ze svého okolí. Měl jsem

¹²⁰ viz. Příloha č. 5

¹²¹ Na bratislavském předměstí Devínská Nová Ves vnikl ozbrojený muž do bytu jednoho z paneláků a postřílel pět příslušníků jedné rodiny.

to „štěstí“, že jsem byl přítomen v jedné z vesnických hospod právě v době vysílání reportáže o této události. V reportáži byl zmíněn fakt, že oběťmi byli Romové. Ihned po odvysílání této reportáže se rozběhla diskuse, v níž mnoho aktérů jako by chápavě omlouvalo toho vraha.

„No jo, se mu ani nedivím, když musel žít vedle takovejch,...“¹²²

Toto je příklad názorů, které jsem zaslechl nejen při zmiňované debatě v hospodě, ale i cestou do práce ve vlaku. Celá událost tak nebrala zcela nečekaný a nesmyslný směr zájmu médií a následně i společnosti. Důležitou se tak stala etnická příslušnost oběti, nikoli jiné faktory.

6.4 Individualismus versus nacionalismus

Nyní se budu věnovat dvěma významným soupeřícím diskursům, z nichž první se týká individualismu a druhý nacionalismu. Vztah Čechů k těm, které Češi považují za Romy, je často vměstnán právě do této dichotomie. Tyto dva konkurenční diskursy však mohou v jistých situacích splynout. Diskurs individualismu považuje jednotlivce za přirozenou autonomní entitu, zatímco diskurs kolektivismu zdůrazňuje přirozenost celku (národa, etnika, rasy). V období relativního politického klidu si tyto dva přístupy konkurují, zatímco v politicky vypjatých situacích mohou zcela splynout. Podobnou optikou můžeme nahlížet na současné události v České republice.

Většina Čechů popírá existenci českého nacionalismu. Tato přirozená totožnost je pocíťována tak hluboce, že ji není možno poznat jako něco, co je oddělitelné od samotné podstaty lidské bytosti. Jak jsme si již řekli, „češství“ je pro každého Čecha něco zcela přirozeného. Z hlediska Čechů je tedy nacionalismus něčím, co postihuje jiné národy. Češi si o sobě nemyslí, že jsou silní nacionalisté. Z českého hlediska trpí nacionalismem Romové, Slováci či Němci, ale nikoliv Češi. Čechům se zdá jejich česká příslušnost jako přirozená, jelikož je sociální prostor zaplněn z velké části symboly etnického češství.¹²³

Navzdory tomuto popírání nacionalismu institucionalizace *národní identity* a *národnosti* vesele pokračuje. Národní identitu v tomto případě chápou na základě

¹²² Respondent L. T.

¹²³ Srov. HOLÝ, L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 209 s. ISBN 80 - 85850 - 97 - 4.

občanského principu, zatímco národnost je pojímána etnicky.¹²⁴ Diskursy národní identity a etnicky pojímané národnosti jsou institucionalizovány sociálními a kulturními formami, které se v určitých chvílích politizují.

„Já nechápu, proč se nechovaj normálně, když se jim furt nic nelíbí. Proč se nám nepřizpůsoběj a furt dělaj takový problémy?“¹²⁵

Tento výrok ukazuje, jak vyjádřením „nám“ míníme Čechy, české občany, jako kdyby Romové nebyli považováni za rovnoprávné občany. Přes rétoriku rovného postavení je z výroků cítit, že je k Romům přistupováno jako k těm „Druhým“. S Romy je tak jednáno jako s občany, o které „My“ nestojíme. Pokud se mluví o občanech, jsou tím míněni „bílí“ etničtí Češi. Romové v tomto diskursu do množiny občanů nezapadají, na základě své substantiální jinakosti, o které jsem se zmiňoval výše.

Toto sdělení je jedním z hlavních nástrojů označení nepřítelů a jeho diskursivního zbavení práv zahrnutých v pojmu občanství. V tom se překrývá západní pojetí národa s pojetím „východním“ – idea „občanského“ („státního“) národa s ideou „etnického“ národa. Ať již je národ pojat především jako souhrn individuálních občanů s rovnými právy a povinnostmi odvozenými z jejich univerzální lidskosti (francouzský model), nebo jako společenství spojené krví a jazykem (německý model), v obou případech se předpokládá homogenizace společnosti – rozpuštění skupinových rozdílů v jednom národním kolektivu.

6.5 Události v Janově

V následující části práce se pokusím uvést konkrétní příklad události, kdy je člověk stržen nacionalismem a navlečen do pomyslné špatně padnoucí etnické košile.

17. listopadu 2008 proběhla v severočeském Litvínově neonacistická demonstrace, která svým rozsahem a násilnostmi vzbudila zájem médií, politiků i veřejnosti. V Litvínově se toho dne sešlo poměrně velké množství neonacistů, kteří se snažili vyprovokovat násilnosti na romském obyvatelstvu v litvínovské čtvrti Janov.

¹²⁴ Srov. BRUBAKER R. 2003. *Přehodnocení národní identity. Národ jako institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost.* In HROCH, M. (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus.* Čítanka textů. Praha: SLON, str. 375-385.

¹²⁵ Respondent F. Š.

Tomu zabránily až masivní policejní manévry. Nejzajímavějším aspektem této události ale byla značná podpora neonacistů ze strany části ne-romského obyvatelstva.

6.5.1 Janov skrze brýle etnicity

Právě při této události byla zcela viditelná převaha diskursu národnosti založené na etnickém principu. Neonacisté skandující hesla jako: „Češi pojd'te s náma!“ či „Nic než národ!“ dokázali velké části ne-romského obyvatelstva vnútit svoji verzi sociální reality, kdy se „nepřízřusobivými“ stali výhradně Romové jako specifické etnikum, parazitující na poklidném životě etnicky české většinové společnosti. Romové se tak již ze své podstaty staly viníky problémů v Janově. Rozličné sociální, ekonomické a politické příčiny těchto problémů byly přetřeny etnickou barvou. V oficiálním diskurzu je patrné dichotomické vidění Romů v opozici vůči většinové společnosti. Tato esencialistická demonizace Romů ze strany většinové společnosti znesnadňuje pochopení skutečných příčin problémů, které stojí v centru pozornosti jejich diskurzu.

6.5.2 Češi versus stát

„Stát a policie jsou zkorumpované, nepomáhají národu a radši nadržují cikánům, než aby dělali něco pro nás“

„...musíme se bránit cikánskému teroru, když stát nic nedělá a fízlové je ještě brání“

„Na straně těchto nepřizřusobivých tyranů stojí i policie a celý stát.“

Na základě uvedených citátů z rozhovorů, které jsem provedl v rámci svého výzkumu, se pokusím upozornit na zvláštní aspekt vztahu mezi českým národem a státem, jenž se naplno projevil během pogromu v Janově na podzim 2008. Demonstranti a jejich sympatizanti totiž obvinili stát z podpory „Romů“ a nezájmu o vlastní český národ. Tento aspekt se projevuje i v lidovém diskurzu, kdy převládá pohoršení nad tím, že stát pomáhá „těm druhým“ – Romům, místo aby usiloval o blaho českého národa.

Holý (2001) ve své knize ukázal na příkladu demonstrací proti komunistickému režimu, že se lidé nestylizovali do role občanů, dělníků, demokratů, nýbrž do role Čechů. Souviselo to dle něj především se specifickým kulturním

významem, jaký s sebou nese to být Čechem. Abychom porozuměli tomu, proč lidé vystupovali proti komunistickému režimu ve jménu národa, musíme si uvědomit, že na pozadí pojmu národní identity mohou stát dva již zmiňované odlišné modely – francouzský politický model sjednocené a nedělitelné kolektivity a německý model etnického národa jako jazykové a kulturní entity. V rámci této události na chvíli zvítězil ten druhý model – model etnického národa. Tyto dva odlišné modely národa daly vzniknout nejen odlišným typům nacionalismu, ale také odlišnému chápání hlavních funkcí státu. V českém pojetí měl stát v první řadě chránit životní zájmy národa a zabezpečit jeho kontinuální existenci jakožto zvláštní kulturní entity.

Dle Holého tak kolaps komunistického systému doprovázelo národní cítění vycházející právě z této konceptualizace role státu. Důvod, proč demonstranti vystupovali proti systému spíše jako Češi než občané, vyplýval z vnímání komunistického státu jako určité nadvlády, která slouží cizím – konkrétně sovětským spíše než českým zájmům.

Podobně lze nahlížet i na demonstraci v Janově a to nejen kvůli symbolice data 17. listopadu. Pochod byl sice zorganizován neonacisty, ale tentokrát byl něčím specifický a to masivní podporou většinové společnosti. Nemyslím tím, že by většinová společnost podporovala násilí páchané na Romech¹²⁶, jež měli neonacisté zajisté v plánu. Demontrace byla projevem nesnášenlivosti vůči Romům, ale také projevem nespokojenosti s fungováním státu, který jde proti národu. V ulicích tak zazněla hesla jako například:

„Češi, pojďte s náma!“

„Nic než národ, Čechy Čechům.“

„Tady slyšíte hlas českého lidu.“

Tato hesla jasně ukazují, o co demonstrantům šlo – o zájmy a spokojenost Čechů, jež jsou narušovány na úkor „těch druhých“ – Romů. Slovy jednoho z představitelů Dělnické strany, šlo o to, abychom žili „na svém a po svém“. Demonstranti tak vystoupili i proti státu (především Ministerstvu pro práva menšin), který je chápán jako forma nadvlády jdoucí proti českým zájmům. Lidé vyjadřovali nespokojenost s politikou státu, která je dle nich pasivní, nehájící „zájmy českého lidu“. Státu bylo vyčítáno, že aktivně podporuje Romy, kteří jsou strůjci problémů

¹²⁶ I když i o tom by se dalo polemizovat.

v Janově i jiných místech republiky. Za viníky problémů nejsou tedy označováni jen Romové, ale také představitelé státu. V tomto případě to byl ministr Kocáb, který se stal terčem kritiky z mnoha stran¹²⁷.

Michael Kocáb je tak kritizován z mnoha důvodů (často i oprávněných), ale v rámci tohoto diskursu je to dle mého názoru především z důvodu podpory „romské menšiny“ na úkor „českého národa“. Ministr pro lidská práva se v rámci tohoto diskursu automaticky stává terčem nenávisti a posměšků, vyvolanou podporou ne-Čechů, nejčastěji Romů. Dokladem toho mohou být časté vtipy či kritické maily kolující po internetu.¹²⁸ Státní moc a policie jsou v jejich očích zkorumpované a slouží spíše Romům nežli českému národu. Lidé už státu nevěří a tak se obrátili na neonacisty, kteří poznali, že je český národ v ohrožení. Ta demonstrace byla chápána jako morální povinnost ochrany českého národa.

V této kapitole jsem se pokusil na konkrétních příkladech ukázat, jak diskursivní konstrukce odlišnosti mezi Romy a Čechy zásadně ovlivňuje produkci a reprodukci sociálních nerovností ve společnosti.

Pod pojmem většinová společnost se tak skrývá etnický definovaný český národ, jenž stojí v opozici k obdobně definovanému romskému etniku. Zástupci většinové společnosti tak stojí v roli představitelů univerzální a individualistické společnosti, jež se již vymanila ze sevření skupinové identity. Z této pozice je pak po Romech požadováno přizpůsobení se univerzálním hodnotám společnosti. Tyto hodnoty a normy jsou ale vytvořeny na míru zástupcům diskursivně konstruovaného českého etnika. Oficiálně univerzalistické a neutrální hodnoty a normy ve skutečnosti většinou podporují nerovnosti založené na diferencích konstruovaných v rámci již zmiňovaných diskursů. Tyto domněle neutrální normy se tak stávají mocným politickým nástrojem. Tento mocenský vztah se jasně projevil při „pogromu“ v Janově či při jiných událostech spjatých s tzv. „romskou problematikou“, na což jsem se v této práci pokusil poukázat.

¹²⁷ Známe jsou spory s L. Janáčkovou, starostkou Bedřišky či chomutovskou primátorkou I. Řápkovou.

¹²⁸ Viz příloha. č. 6 Dopis ministru Kocábovi, Příloha č. 7 Konspirace Ministra Kocába během soutěže Superstar

ZÁVĚR

Tato práce se věnuje problematice rasismu v České republice. Nesoustředil jsem se ale na otevřené projevy rasismu, nýbrž spíše na jeho skryté a neuvědomované formy. Rasová ideologie je oficiálně odmítána, což potvrzují i nejnovější výzkumy vědců. Bohužel v rámci lidových diskursů tato ideologie stále přežívá, čemuž dopomáhá i výuka o rasách na středních školách. I přes proklamovanou politiku nerasovosti můžeme v přístupu a chápání Romů i nadále sledovat víru v existenci zvláštní romské rasy.

Svou analýzu jsem zaměřil na lidové diskury o Romech, které kolují ve společnosti. Řekli jsme si, že diskursy nejsou neutrální, a že do jejich utváření nevyhnutelně vstupuje také faktor moci. Diskursy tak pomáhají konstruovat sociální realitu takovým způsobem, jak ji vnímá jejich původce, čímž medializují moc v sociálních vztazích. Sdělení tak významně ovlivňuje to, jak vnímáme určité sociální situace a jak na ně poté reagujeme. Možnost definovat specifický diskurs, ovlivnit jeho formu a obsah, je tedy zdrojem reproduktivní i represivní moci, což má i praktický efekt na sociální realitu. Diskursy jsou ze tedy své podstaty ideologické. Jde o konstrukce významů za účelem udržení vztahů moci, tedy o jejich legitimizaci.

Jedním z hlavních problémů dle mého názoru je zvěčňování etnicity či kultury jako esenciálně dané odlišnosti. Stejně jako „rasa“ může být etnicita užita ke klasifikování lidí, tím pádem i jejich řazení do hierarchického řádu. Klíčové diskursivní termíny jako „rasa“, „eticita“ či „národ“ se stávají politickými nástroji, které jsou pak zneužívány či využívány k mocenským účelům. Dochází tak mocenské nadvládě jedné populace nad druhou, která se projevuje v podobě hierarchické klasifikace určitých skupin lidí.

V práci jsem se snažil ukázat, jak je v rámci diskursu přistupováno k Romům, jak se o nich hovoří, jaké významy a kategorie jsou jim přisuzovány. Ukázali jsme si, že každá identita se vytváří až v opozici vůči jiné identitě. Stejně tak i diskursivní konstrukce Romů - romského etnika, dává smysl pouze v opozici k diskursivně konstruovaným Čechům - českému etniku. Na základě těchto představ je pak vytvářen i obraz Čechů. Tento diskurs konstruuje výraznou odlišnost obou skupin na základě domněle vrozené etnicity, což zahrnuje názor, že být Čechem či Češkou se vylučuje s „romstvím“. Každodenně jsou tak v rámci diskursivních praktik vytvářeny a potvrzovány hranice mezi Čechy a Romy. Představa Romů jako protilehlého obrazu Čechů tak napomáhá negativně se vůči „nim“ vymezovat. Toto rozpoložení tak ve

skutečnosti daleko více vypovídá o Čechách než o Romech. Jak jsem si již uvedl, kategorizace je silně propojena s určitými očekáváními toho, jak se členové těchto kategorií chovají. Dochází ke specifické konstrukci Romů a tím pádem i sociální reality. Romové jsou tak většinovou společností vnímáni jako etnikum se specifickými etnickými charakteristikami a je tak podle toho s nimi nakládáno. Etnicita se stala mocenskou kategorií, jakousi charakteristikou „těch druhých“.

Jedním z hlavních rysů vztahu mezi Romy a Čechy bylo a je to, že Romové zastávají vždy pozici slabšího prvku. Tento vztah slabšího k silnějšímu je možné samozřejmě maskovat či mírnit, například hlásáním rovnosti či uznáním romského národa, základním vztahem však stále zůstává vztah mezi silnějším a slabším partnerem.

V práci jsem se snažil poukázat na to, že menšiny stojící na okraji společnosti, jsou do značné míry také v jejím středu, byť mnohdy „jen“ jako prostředek negativního vymezování. Zatímco většina zůstává stejná, menšina se musí změnit a většinu přizpůsobit. Členové majority, jako dominantní identity, neprožívají etnicitu a otázky jazyka tak intenzivně. Proto Češi nepovažují sami sebe za rasisty či nacionalisty. Není proto tak neobvyklé, že většina Čechů popírá existenci rasismu a českého nacionalismu. Tato přirozená totožnost je pocíťována tak hluboce, že ji není možno poznat jako něco, co je oddělitelné od samotné podstaty lidské bytosti. Češství je pro každého Čecha něco tak přirozeného, jako jeho pohlaví. Z hlediska Čechů je nacionalismus něčím, co postihuje jiné národy.

Byla zkonstruována kategorie „sociálně nepřizpůsobivých“, jež implicitně odkazuje k „etnické kategorii Romů“. Odmítám posilování představy jasně vymezených soupeřících entit oddělených nepřekonatelnými rozdíly. Je potřeba pojmy jako etnicita či kultura nebrat za samozřejmé a bránit se tendenci tyto pojmy zhmotňovat. Náhled na svět skrze prizma etnicity totiž může vést k falešnému zkreslování světa. Různé sociální, ekonomické či politické události jsou pak diskursivně nahlíženy právě skrze etnické brýle, čímž jsou zastírány skutečné příčiny těchto sociálních problémů. Toto vidění světa se v posledních měsících stále více projevuje. Můžeme se tak setkat s rasistickými názory skrytými pod rétorikou kulturní odlišnosti.

Chci tak upozornit na to, že rasa není ani přírodní daností, ale ani pouhým „falešným vědomím“. Rasa totiž navzdory své vědecké nedoložitelnosti představuje reálný rys sociálního života. Ač tedy „rasu“ chápu jako sociální konstrukt, tak právě skrze její produkci v rámci lidových diskursů se stává reálnou, a to v duchu sociologického rčení: „pokud lidé definují situace jako reálné, jsou reálné i ve svých důsledcích“. Měli bychom si tak dát veliký pozor na užívání těchto pojmů při vnímání světa okolo nás. Tím spíše současné době, kdy můžeme sledovat v mnoha evropských zemích podobný trend nárůstu xenofobie a rasismu.

LITERATURA:

- ABU-LUGHOLD, L. *Writing against Culture*. In FOX, R. G. ed. 1992. *Recapturing Anthropology: Working in the Present* ed., Santa Fe: School of American Research, 2nd ed. 248 s.
- AUSTIN, J. L. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- BARŠA, P. 2005. „Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů“. *Politologický časopis*, 7, č.1, s.67-79.
- BARŠA, P. 2008: *Konstruktivismus a politika identity. Odpověď Tomáši Hirtovi a Markovi Jakoubkovi*. In JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. *Romové a Cikáni - neznámí a známí*. 1. vyd., Plzeň: Leda; s. 208-243. ISBN 978-80-7335-119-9.
- BERGER, P., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- BARTH, F.(ed.) 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Differences*, Bergen.
- BELTON, B. 2005. *Questioning Gypsy Identity*, Altamira Press
- BOONZAIER, E. 1988. „Race“ and the race paradigm. In BOONZAIER, E., SHARP, J. (eds.). *South African Keywords: the Uses and Abuse of Political Concepts*. Capetown: David Philips, s. 58 – 67.
- BOURDIEU, P. 1991. *Language and symbolic power*. Cambridge : Polity Press.
- BOURDIEU, P. 2003. *Zúčastněná objektivace: Huxleyeho přednáška*. In *Biograf*, č. 30, s. 3–17. ISSN 1211-5770.
- BRUBAKER, R. 2004. *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.
- BRUBAKER, R. 2003. *Přehodnocení národní identity. Národ jako institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost*. In Hroch, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů. Praha: SLON, str. 375-385.
- DAVIDOVÁ, E. 1995. *Cesty Romů*. Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého.
- ERIKSEN, T. H. 2007. *Antropologie multikulturních společností: Rozumět identitě*. Triton: Praha/Kroměříž
- ERIKSEN, T. H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národní příslušnost, rituál*. Praha : Portál. 407 s. ISBN 978-80-7367-465-6
- ESSED, P.; GOLDBERG, D. T. 2002. *Race critical theories : text and context*. 1st publ. Oxford : Blackwell, 537 s. ISBN 0-631-21438-0.
- ESSED, P. 1991. *Understanding everyday racism: an interdisciplinary Theory*. Newbury Park : Sage Publications. s. 322
- FAIRCLOUGH, N. 2003. *Analysing discourse : Textual Analysis for Social Research*.

Routledge.

FAIRCLOUGH, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge : Polity Press.

FOUCAULT, M. 1994. *Dějiny šílenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Lidové noviny.

FOUCAULT, M. 1994. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha : Nakladatelství svoboda.

FOUCAULT, M. 2000 *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin

FREDERICKSON, G.2003. *Rasismus: Stručná historie*. Brno

GELLNER, E. 1993. *Národy a nacionalismus*, Praha: Josef Hříbal.

GELLNER, E. 2003. *Nacionalismus*.1. vyd. Praha: CDK. 133 s. ISBN 80-7325-023-3.

GRYGAR, J., STÖCKELOVÁ, T. 2007. *Příčiny a souvislosti stěhování vsetínských Romů z pavlačového domu č.p. 1336 v říjnu 2006. Zpráva z šetření*. Vyd. 1. Brno : Masarykova Univerzita - Fakulta sociálních studií

GUILLEMIN, M., GILLIAM, L. 2004. *Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky ve výzkumu“*. Biograf. č. 35, s. 25.

HIRT, T. 2007. *Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů*. In *AntropoWebzin*. roč.3, č.2-3, s.1-5.

HOLÝ, L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 209 s. ISBN 80 - 85850 - 97 - 4.

HORÁKOVÁ, H. 2007. *Národ, kultura a etnicita v postapartheidní Jižní Africe*. Hradec Králové: Gaudeamus.

HORÁKOVÁ, H. 2008. *Peripetie konceptu kultury: pohled Adama Kupera a Ernesta Gellnera*. In: Skalník P., Šavelková L. (eds.), *Okno do antropologie*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2008. ISBN 978-80-7395-042-2

HROCH, Miroslav (ed.).2003. *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON

JAKOUBEK, M. (ed.) 2008. *Cikáni a etnicita*, Praha: Triton.

JAKOUBEK, M. BUDILOVÁ, L. 2008. *Romové a cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinární pohled*. Voznice: Leda.

KAMÍN, T., MACHALOVÁ, T. 2003. *Kritika rasy a rasismu*. Brno: Masarykova univerzita.

JAKOUBEK, M.; HIRT, T. (eds.). 2004. *Romové: kulturologické etudy. Etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

- LÉVI-STRAUSS, C. 2000. *Myšlení přírodních národů*, Dauphin, Praha.
- LOZOVIUK, P. 2005. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- MALIK, K. 1996. *The Meaning of Race: Race, History and Culture in Western Society*, Palgrave / New York University Press,
- MURPHY, R. F. 2004. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 268 s. ISBN 80-86429-25-3 s. 221.
- MURŠIČ, R.: *The colourful discourse of the geographic otjer: On race and racism in general education (slovenian example)*. In: SKALNÍK, Petr. *Anthropology of Europe : teaching and research*. Praha : Set Out
- NARBY, J. 2006. *Kosmický had*. Praha: Rybka Publishers. ISBN: 80-87067-00-2
- NAVRÁTIL, P. a kol. 2003. *Romové v české společnosti*. Praha. Portál. ISBN 80-7178-741-8
- PETROVA, D. 2002. "The Denial of Racism." In Cahn, Claude (ed.) *Roma Rights: Race, Justice and Strategies for Equality*. Amsterdam- New York: IDEA. p.210
- PHILLIPS, L., JØRGENSEN M. W. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.
- POGÁNY, I. 2008. Přijímání ustavující se národní identity: Romové střední a východní Evropy, In: Jakoubek, M. (ed.): *Cikáni a etnicita*, Praha, 2008
- POSPÍŠIL, L. 1991. *Antropologie a věda*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- SAID, E. W; NAGYOVÁ, P. 2008. *Orientalismus : západní koncepce Orientu*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 459 s. ISBN 978-80-7185-921-5.
- SALO, M. T. 2008. *Aktualizace stati o etnicitě Cikánů a Travelerů z roku 1979*, In: Jakoubek, M. (ed.): *Cikáni a etnicita*, Praha: Triton.
- SALZMANN, Z. 2007. „Existují rasy? Nový pohled na fyzickou rozmanitost lidstva“. *Český lid* 90, s. 161-171.
- SZALÓ, C. - HAMAR, E. 2005. *Vytváření etnokulturních minoritních identit a jejich sociální inkluze*. Sociální studia, Brno, Fakulta sociálních studií. ISSN 1214-813X, vol. , no. 1., s. 67-82.
- ŠIŠKOVÁ, T. 1998. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál
- TOMEŠ, J.; FESTA, D.; NOVOTNÝ, J. 2007.: *Konflikt světů a svět konfliktů : střety idejí a zájmů v současném světě*. 1. vyd. Praha : P3K, 349 s. ISBN 978-80-903587-6-8(váz.).

VAN DIJK, T. 2001. „Critical Discourse Analysis.“ In: D. Schiffrin, D. Tannen, H. Hamilton (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. s. 352-371. Oxford: Blackwell Publishing.

VAN DIJK, T. A. (Ed.) 1997. *Discourse as Social Interaction*. London: SAGE.

VAN DIJK, T. A. (Ed.) 1997. *Discourse as Structure and Process*. London: SAGE.

VAN DIJK, T. A. 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. In *Discourse Society* 249 (4).

VAN DIJK, T. A. 1991. *Racism and the Press : Critical Studies in Racism and Migration*. London : Routledge.

VÁVRA, M. 2006. „*Tři přístupy k analýze diskurzu.*“ In: R. Tichý (ed.). *Miscelanea sociologa: Sborník příspěvků z 2. doktorandské sociologické konference pořádané FSV UK*

& FF UK 25.-26.5.2006. s. 49-66. Praha: FSV UK

WILLEMS, W. 2008. *Smrtelná past etnicity: Historie studia Cikánů.* In JAKOUBEK, M. (ed.) *Cikáni a etnicita*, Praha: Triton. str. 48–72,

WODAK, R., REISIGL, M. 1999: *Discourse and Racism: European Perspectives.* Annual Review of Anthropology, Vol. 28, s. 519

Elektronické zdroje:

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit v České republice a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. 2006. Dostupné na: www.gac.cz

BARŠA, P. Konstruktivismus a politika identity. Dostupné na:

<http://antropologie.zcu.cz/media//webzin/webzin_1-2_2006/03_barsa.pdf>

HIRT, T. 2007. Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů. In AntropoWebzin., roč.3, č.2-3, s.1-5. Dostupné na

http://www.caat.cz/attachments/144_144_Tomas_Hirt_Prehled_nejasnosti_spjatych_s_konceptem_etnicity_v_perspektive_post-barthovskych_pristupu.pdf

SLAČÁLEK, O. 2008. Xenofobně proti xenofobii. *Neonacismus a měšťácká nesnášenlivost – co je horší?* Dostupné na

<http://www.blisty.cz/2008/4/10/art40038.html>

ŠAMÁNEK, J. 2010. *Jak se dělá rasová válka. Kritická diskursivní analýza neonacistických textů.* Antropowebzin 1/2010. Dostupné na http://antropologie.zcu.cz/media/webzin/webzin_01_2010/5._Samanek.pdf

ŠMAUSOVÁ, G. „Rasa“ jako rasistická konstrukce. Dostupné na http://sreview.soc.cas.cz/uploads/2043c354e3bf0413ccacc9a76326fd652d5f128c_194_433SMAUS.pdf rasa

VAŠÁT, P. 2008. *Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi.* Dostupné: <http://www.caat.cz/publikace/knizni-tituly/317-kriticka-diskuzivni-analyza-socialni-konstruktivismus-v-praxi>

WALLERSTEIN, I. 2000. „Albatros rasismu“. *Sociologický časopis* 36, č. 4. Dostupné na: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/f4fccd8a325e00b36146fdcf0426364d949b60f1_371_459WALLE.pdf (20. 1. 2010)

<http://aktualne.centrum.cz>
<http://www.clovekvtisni.cz>
<http://www.chceteho.cz>
<http://www.lidovky.cz>
<http://www.youtube.com>

PŘÍLOHY